

חקלאים יהודים בערבות רוסיה

ספרית פועלים

הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, מרחביה

JEWISH FARMERS
on
RUSSIAN FIELDS

המדור: תולדות — סקירה היסטורית, עיבד וכתב צבי לבנה-ליברמן
פרקי הזכרונות כונסו והותקנו ע"י הקבוצה היוזמת בהשתתפות
צבי לבנה-ליברמן

הסיפור „בערבה“ מאת ד. טברדובסקי וכן הכתבה על „מושבה
יהודית בש' 1823“, תורגמו מידיש ע"י שמשון מלצר

שירי הזכרון מאת מרדכי פיטקין תורגמו ע"י עמנואל הרוסי

בקריאה ועריכה של פרקים שונים סייעו:
דקלה גולומב, יהודה סלוצקי וחיים הלפרין

מפות האיזור בעמ' 123—128 התקין יוסי מסטצ'קין

המהדיר: יוסף וילפנד

עריכה גראפית: צבי זוהר

©

כל הזכויות שמורות לספרית פועלים בע"מ
סודר בדפוס „יצוב“, הודפס בדפוס „גרפיקה“, ת"א
נדפס בישראל 1965, תשכ"ה

המחבר: יוסף וילפנד, עריכת עריכת האצט

בערבה

סיפור מאת דוד טברדובסקי

להורי — נחמן וחיה, ז"ל

הנסיעה אל השדות

מנהג כזה מימי אבי-אבי-האב כבר היה מקובל כאן בבית הזה: לצאת בפרוס עונת-הקציר אל הערבה לראות את התבואות. בבית כבר היו הילדים יום קודם-לכן מבשרים זה לזה את הבשורה המשמחת:

— מחר כבר יוצאים אל הערבה לראות את שלום חיתת-החורף.
— וגם לפקוד את שיבולת-השועל והשעורה — אומר סבא.
— ועלייך האגם של אלימלך תאכלו ארוחת-הבוקר — הכריזה והודיעה סבתא.

בשביל הטף היה זה יום-טוב אמיתי, ואצל ר' יהודה-לייב-טשקה היתה הנסיעה המסורתית הזאת אל הערבה מימים קדמונים מין פולחן קדוש, שהיה נערך שנה-שנה, לפני עונת-הקציר, בחגיגות יתירה וביראת-הכבוד. אך האיר היום כבר היו הנכדים, עליונים וזריונים ביותר ומזמרים שירי-זמר, מתכנסים בחצר ומגלגלים עם סבא ביחד מתחת לסככה את הכרכרה הגנדרנית השחרחרת, שכל ימי-חייה היפים, והקלים בדרך-כלל, היתה משמשת רק לנסיעות מיוחדות, חגיגות. בכרכרה ההדורה הזאת היו נוסעים בתקופת-שבועות, או לפעמים לשבת-סתם, להתארח בשדה-יעקב אצל הבנים, או אל נחלת-שפע הגדולה לבקר אצל קרובים, וכן היו נוסעים בה לפעמים ללוות יוצא-צבא מן הכפר אל בית-הנתיבות, או חתן אל חתונתו; ולעיתים רחוקות מאוד היו גם יוצאים בה לקבל פניו של גוברנאטור שהודיע על בואו. אולם בעיקר, שימשה הכרכרה המפוארת הזאת בשביל הבקורים מוזמן לזמן בשטחי התבואות בערבה.

הו, כמה חגיגות, כמה חסרות-דאגה ורבות-נעימות היו הנסיעות הללו! למן הבוקר השכם כבר היתה הכרכרה ניצבת מול השער הפתוח מקושטת, מבריקה בשחרוריתה, ומושכת בסרר-פניה היפות וברכותה הקפיצית את קהל

הנכדים המלוהטים. הללו היו בעוד מועד מטפסים ועולים עליה ומטפסים ויורדים מעליה, מתפרקים על כנפיה המצופות לפה שחורה, מתנדנדים על הכבש מזה ומזה, ומרגעים לרגעים היו מושכים לו לר' יהודה לייביטשקה בכנפי מעילו:

— סבא, נו, מתי נוסעים כבר, סבא?

ואילו סבא היה רחוק מאוד מלשבת בחיבוק ידים. אותה שעה כבר הספיק לחזור מתפילת שחרית, להשקות את בהמות הבית, להוציא את הפרות עם העגלים אל העדר היוצא למרעה, למשוך את סרני הכרכרה ואופניה בעטרן, ולאמיתו של דבר היה טרוד חלק ניכר מן הבוקר בהכנות. אך האיר הבוקר כבר שילח על גבי העגלה הירוקה, העמוסה כלי עבודה ואספקה וחבית מלאה מים עד שוליה, את שני בניו הצעירים ביותר, הענקיים, הירש עם ואווי, יחד עם שתי הבנות הבוגרות, בדרכם אל „החלקה החמישית“ הרחוקה ביותר, לעדר את שטחי התירס והחמניות. אחר כך ניער משנתן את שתי הנמנמניות הנוראות דינה'צה ואטלי, וירד עמהן אל הכרם, לתת להן הוראות בנוגע לעבודת היום. אחר כך הוציא מן האורווה זוג סוסים חלקים ומטופחים, אלה הרצים האמוצים הללוהטים, סירקם למשעי, סיפר מעט את זכותיהם הארוכים מדי ותאם אליהם זוג פרומביות תפארת עם קשקשניות, עם פירוולי פליו צהבהבים וגדילים אדומים מקורזלים, התלויים בהם לנוי.

אפילו זליק הקטן, הבכור שבנכדים, אף הוא לא נח והיה מסייע בידי סבו בתנועות של כובד ראש ומעשיות. מעל האונקל של הסרן האחורי תלה דלי ריק לקטוף ולאסוף בו, בדרכם חזרה, אשפוליתירס לבישול, ועוד קודם שעלה עם השוט לשבת על גבי הדוכן — נודרו אל המלונות ושיחרר את הכלבים.

ואילו רחלה השקטה והכחושה הספיקה עוד לפני העליה על הכרכרה לשאוב ולמלא מתוך בריכת הביטון, שליד הבית הרחב החדש עם גג הפת, גיגית מלאה מי גשמים בשביל סבתא, אף הספיקה לשרות בה את הכביסה.

שני הכלבים המשוחררים, ורה ופראנאיטיס, * השתתפו אף הם בכל העשייה המזורזת הזאת, התהלכו כשני מחותנים מרוצים מעצמם, התלבטו בין רגליהם של בני הבית, התפתלו בין הילדים ונפנפו זנבותיהם נפנופי חנופה. לילדים הקטנים ביותר לקלקו מרוב התפעלות את פניהם והפילום מדי פעם בפעם מעל רגליהם. בשביל סבתא שהיתה גם בלאו הכי טרודה הרבה, היתה בזה טרדה נוספת ומיותרת. צריחותיהם הנפחדות של התינוקות עוררו בה אי מנוחה, ומרגע לרגע היתה רוטנת לצד הפתח הפתוח ומטיחה במלוא התרעומת:

* על שם ורה צאבאריאק והכומר פראנאיטיס במשפט בייליס.

הריני רק שואלת אותך, זליק, כבר לא נשתיירה לך לפנייך שום עבודה אחרת, אלא להתיר את הכלבים? ראה נא, ראה, כמה התינוקות מתפחדים! אך שהות מיותרת בשביל התינוקות לא היתה לה עכשיו, לסבתא. הכל בער עכשיו מתחת לכפות-ידיה.

אך נראו הכתמים האדמדמים הראשונים על-פני המזרח המבהיר, כבר ניצבה על רגליה סבתא דבורה-זיסל, ונתנה דעתה על-כך, כי הנה כהיום הזה יש לה עסק בחגיגה שיש בה טעם של עליצות וילדות. קלה וזריזה להפליא, הטילה עצמה עד למטה ממתניה אל תוך התנור, הזיזה את התבניות לכאן ולכאן והוציאה אחדות מהן להיותן צידה לדרך; אחת מלאה עוגיות-פרג והאחת מלאה כיסנים שמנים וממולאים גבינה. מלבד ביצים מגולגלות יפה-יפה ברמץ, וכיסנים ממין מיוחד, הממולאים להם דלעת, ושאר מיני מזונות, כמעט כאלה שהיתה רגילה להכין לכבוד ל"ג-בעומר — וכל זה לצידך בהם את סבא עם הנכדים אל הדרך החגיגית לשדות.

וכל אלה מוכרחה היתה עוד לארוזו במו ידיה בתוך הכרכרה, ולהבטיח כל דבר במקומו, שלא יהיה ניזוק. אחר-כך הוסיפה עוד צנצנת אחת מלאה לפתן-שזיפים, שנשתמר לה לסבתא משבת, עם צנימים חתוכים וערוכים יפה משל דובשן-של-שיפון לשם קינוח וגמר-סעודה. בשביל קהל הצעירים, הצמאים תמיד, עוד הוסיפה כד-חרס גדול מלא מים, ומתחת לדוכן נעצה בשביל הזקן שלה צרור משולש-גבינה מיובשים בשמש, וכן עוד הציבה בשבילו כד מלא חלב חמוץ, לאחר שהציעה מעט שחת מתחתיו ומסביב לו והבטיחה הכול, שלא יתהפך חלילה שום כלי ושלא יישפך דבר. ולזקן הזכירה וחזרה והזכירה, כי בשביל רחלה, הרוזנת הרזה והכחושה, הבררנית במאכלה, הכינה בקבוק קאקאו.

— ואל תשכח, יהודה-לייב, שבמקום הזה, מתחת למושב, שיבצתי את הבקבוק.

ועוד רגע אחד לפני היציאה לדרך הזכירה וביקשה עוד פעם אחת נוספת, שלא ישתהה שם זמן מרובה ומיותר, ולמען-השם שיחזור ככל-האפשר מוקדם יותר הביתה ושלא יצנן, חלילה וחס, את אחד הילדים. ולעצמה ליחשה אותו רגע:

— עלי ועל עצמי כל הצפוי לכם!
לאחר שהסוסים החמים וקצרי-הרוח כבר זזו מן המקום, עדיין עמדה היא כך, עם ידיה המחוברות מתחת לסינרה, ומתחת למטפת-ראשה, המקושרת בקצותיה מתחת לסנטר דרך צניעות, עוד היו מציצים שעה ממושכת פניה המקומטים והנוהרים, שמעולם אי-אפשר היה להכיר בהם, אם היא צוחקת או שמא היא בוכה, סבתא זו, המאושרת. מתמוגגת מרוב נחת, עמדה כך עוד זמן-מה בשער הפתוח, הביטה אחרי הכרכרה היוצאת אל הרחוב, ליוותה

בעיניה את מעט הרכוש, את הטוב והמיטב שלה, ועוד ברגע האחרון נזכרה
וצעקה אחרי הכרכרה המתרחקת:

— השגח על יוסלה, יהודה־לייב... כן, כן... על יוסלה! ותוריד לו בעוד
מועד את המכנסיים לחזירון הזה! ועל טייבלה תשגיח — יש לה גזלת, לטייבלה.
ואת משה־חיים/קה מוטב שתעביר אליך על הדוכן... כן, כן... שאם לא כן,
יצבוט אותם המזיק הזה, ויעשה בהם סימני־כחלת...

אך שום אוזן ממילא לא שמעה עוד את קולה. הזקן רק הגיע ראשו, לשם
יציאת־ידי־חובה, ורמז לסוסים האמוצים, המקושטים בהידור, להתחיל בדהירה
מהירה, אך עד מהרה התיר להם לשוב ולעבור לריצה רגילה ומוחשת בלבד.
הכרכרה עם המטען המפרפר בתוכה יצאה מן הרחוב התחתון, המכונה
"רחוב המים טית", חצתה באלכסון את ששת הרחובות העליונים הישרים
יותר, ועד־מהרה עזבה את המושבה. מתנועעת קלות על קפיציה עברה מתחת
לעירוב וכמו שטה ומרחפת הפליגה אל הערבה הישרה, הרחבה, האינסופית.
הא אילו נסיעות־טיוול מאושרות ויפות היו הללו!

תחילה השתרעו ונמשכו המקשות עם האבטיחים הירוקים־הבהירים
והמלונים הצהובים הנחבאים בין הטרפים המסובכים, ורק אחר־כך התחילו
רצים ומתקרבים משני עבריה של הדרך הצרה מפרפרים ומתגוונים ברוח,
שדות־התבואה הראשונים.

בכמה חן ורחבות היכה גליו זה הים הגדול של שיבולים מליאות וכבדות־
מלילה, הנושאות בתוכן את חיתת־החורף!

בכמה התפעלות, באיזו בשורה־של־שפע, התכופף השיפון הכבד והמצחיב־
קימעה והתלחש עם שיבולת־השועל זקופת־הקומה ופרועת־הראש, הרועשת
ומרשרשת ברוח!

ובכל מקום כאן רב כל־כך החג, ובכול — שירת־גיל של גידול מהיר, של
מזל־ברכה ושפע — הרינה המעודדת של קציר, של יבול מבורך העומד לבוא
הגורנה.

והרחק־הרחק, באופק הכחלחל המהביל, התבלט והצטייר יותר ויותר
בבהירות ה"גלעד" הרם והנישא של ברה־וולף, — הוא התל העתיק, שצורתו
צורת חרוט מחודד המתנשא אל־על. ואמנם, למראה אותו "גלעד" היה פותח
ר' יהודה־לייב־טשקה ומספר את סיפורו.

— ושם, ילדים, רואים אתם, עלייד הגלעד של ברהיוולף, התפללו אבות-אבות-אבותינו את תפילתם הראשונה על אדמתם שלהם מייד לאחר שהגיעו לנובורוסיה לפני מאה שנה ומעלה. משום שהדרך, צריכים אתם לדעת, נכדי האהובים, היתה אז רחוקה, קשה עד מאוד וכרוכה בסכנת נפשות.

לשמע הדברים האלה נשתתקו הילדים, התבוננו בשום-לב בגלעד, שהיה רחוק-רחוק עדיין, אך כבר בלט ברוב גאון, ומכאן ואילך כבר הקשיבו לסיפור-המעשה של סבא בסקרנות ובערנות רבה.

ר' יהודה-לייביטשקה עצמו אף הוא פנה עתה והסתובב אל נכדיו חצי-תפנית, עד שנראה להם בפרופיל, ואילו את המושכות המרופות הטיל ותלה בידית-הבלם שבלטה מעל לדוכן-הכרכרה. הרצים האמוצים-הלוהטים כבר היו מהלכים מעצמם כל הזמן בקצבם הקבוע, בקלות של משחק, והפליגו על-פני הערבה המחולקת רצועות-רצועות ססגוניות.

— היה היה הדבר, כערככם, בימי הקיסר אלכסנדר הראשון. הוא עצמו היה עוד בימים ההם צעיר מאוד, וכנראה בטבעו מלך טוב-לב היה. אלא מה, יועציו היו מסיתים אותו לסור מעל הדרך הישר.

— ביד אחת חתם על הפקודה ליישב יהודים בערבת-המדבר של נובורוסיה בסביבות הים השחור. זו היתה עוד בזמן ההוא ארץ חדשה ופראית, שטח של מדבר, שנכבש לפני זמנ-מה מידי הטורקי. המלך הצעיר והחרוץ היה משום-כך מעוניין להחזיק וליישב את השטח הזה בכל המהירות והוא הבטיח בשעת-מעשה לאבות-אבותינו להיות להם לעזר בזמן הראשון, כלומר, עד שיוכלו לעמוד על רגליהם, לתת לכל משפחה זוג שוורים, מעט זריעה וכלי-העבודה הדרושים בהתחלת ייסודו של המשק. לא חס וחלילה בחינם, אלא כמובן בהקפה, באשראי, עד שהמתיישבים החדשים יגיעו למדרגה כלשהי ויוכלו לשלם את החוב קימעה-קימעה ולשיעורין. אך בעיקר הבטיח להם, אותו מלך חסד, בתים מטעם המלכות. כלומר לא רק להלוות את הכסף בשביל הבתים, אלא בפירוש הבטיח להם, שהמלכות תקים בשבילם בתים בעוד מועד — עוד קודם שיגיעו אל המקום.

והרי זה בוודאי נאה-ויאה מצדו. אולם כנגד זה חתם בידו האחרת פקודה לגרש את כל היהודים מן הכפרים. כלומר, להשליך אותם על-כורחם מתוך בתי-מושבותיהם הישנים. תארו לכם את המצב הזה, איך אלפי משפחות עם ילדים ונשים, מגורשים בבהילות ובדחיפות, כמו אסירים תחת משמר של חיילים והם נשארים להם ככה, ביום בהיר אחד, בלי קורת-גג מעל לראשם. הנה כך, כמו עדר צאן, גורשו ונדחפו מכל הכפרים שמסביב אל ערי-הפלך ונשארו מופקרים לרחובה של העיר. לפיכך נזדרזו רבים מאוד מן המגורשים,

אפשר לומר עדות שלימות של יהודים שנעקרו ממקומותיהם ונשארו בבת-אחת ללא מקור-פרנסה, — ונאחזו עתה בהצעתו של הקיסר לעבור לעבודת-אדמה בערבותיה של הארץ הזאת, שהיתה חדשה כל-כולה. ערבות-פרא, שהיו ממילא מוכרות דורות על דורות והיו מצפות עוד משתי-ימי-בראשית לבעלים, שיבואו הנה, יתיישבו עליהן ויעבדו אותן.

אבל ריצה כזאת אחרי אדמה התחילה רק קצת יותר מאוחר, — לאחר הגירוש מן הכפרים, בזמן שהחרב כבר היתה מונחת על הצוואר ממש. וכן התחילה ריצה כזאת להתיישבות, ואולי בהלה עוד יותר גדולה, בדור אחד לאחר-מכן, מחמת גזירה שנייה — בעניין החטופים.

משהרגיש ר' יהודה-לייביטשקה שהנכדים אינם מבינים במה המדובר, הוסיף והסביר להם ביתר פירוט:

— עניין החטופים פירושו, שהיו לוקחים ילדים לעשותם חיילים. לאמיתו של דבר היו חוטפים אותם מידי אבא-אמא ומוסרים אותם על-כורחם להיות חיילים לקיסר ניקולאי. לא כטירונים של הזמן הזה, המתייצבים אל מיבחן-הצבא בשנת העשרים-ואחת לחייהם והם משרתים אותם שנתיים ימים ושמונה חודשים, ומייד — קדימה הביתה! לא! אותם רשעים לא הסתפקו בכך, ודעתם לא נתקררה בזה, אלא הם הכריחו ילדים קטנים — בני תשע או עשר — להיות "קאנטוניסטים", כלומר, לשרת את הקיסר לא פחות ולא יותר אלא עשרים וחמש שנים תמימות. ובאופן הזה היו גם עוקרים אותם על-כורחם מן היהדות. הנה כך, למשל, כמו מיכאילו הזקן שלנו, כלומר, הגוי-הבלן, שלאמיתו של דבר יהודי הוא.

— הוא? הגוי-הבלן האילם הוא יהודי? — שאלו הילדים המשתוממים בקולות תמיהה ופליאה.

— כן כן, יהודי אמיתי, וכלל לא אילם. מוכה ונגוע-יסורים הנהו. לדבר יידיש שכח כבר מזמן. שמו ומקום-הולדתו האמיתיים פרחו מראשו. מנהגי היהודים כבר זרים לו, ובלשון פוניה (רוסית) אינו רוצה להשתמש לעת-זקנה — ובפרט בין יהודים. אלא מאי, ניצוץ יהודי עוד נשתייר בנשמתו. הנה, את הניצוץ הזה לא הצליחו הפלדפבלים לעקור מתוכו בשוטיהם ובמגלביהם. והרי הוא מתגורר בפרוודור בית-המרחץ, ולשבת מוזמינים אותו מדי פעם בפעם אל בית אחר כאורח.

מן התגלית הבלתי-צפויה הזאת נעקר במקצת מצב רוחם של הנכדים, והזקן מיהר להעביר את השיחה למסלול הראשי:

— משום זה, אומר אני, נוספו אחרי-כך עשרות מושבות חדשות, מפני שהמתיישבים היו פטורים בשנים הראשונות להתיישבותם פיטור גמור מאותן שירות צבאי מאוים. אך בין כך וכך, הנה המושבות הראשונות והקשישות ביותר נוסדו עוד לפני הבהלה הגדולה.

המייסדים האמיתיים של המושבות הראשונות, כלומר, המתיישבים הראשונים ממש, שהתיישבו כאן לפני מאה שנה ומעלה, הללו על-פי-רוב נשאו בלבם עוד הרבה זמן קודם לכן את הרעיון בדבר פיסת-אדמה מתחת לרגליהם ועוד זמן רב לפני הגירוש מן הכפרים חלמו בדבר שיבה לקרקע, לחקלאות, לחיי איכרים, כמו בימיהם בארץ-אבותינו, איש תחת גפנו — כל אחד בעל-בית לעצמו ובעל-משק מושרש בנחלתו.

בין המתיישבים הראשונים שבאו הנה — רובם בעלי-מלאכה וחנוונים — היו גם לא מעט אנשים משכילים, אברכים בעלי-דיעות ומתקדמים בדעותיהם, שיצאו לדרך יחד עם האנשים מפשרות-העם והתמסרו לעניין ההתיישבות בכל חוס-לבם ואמונתם. בשביל הצעירים בעלי-האמונה הללו נעשה בכלל עניין האדמה דבר גדול וחשוב, בחושבם בדרך זו לחדש את חיי היהודים.

בעד ככרת-אדמה מסוגלים היו לצאת אל קצווי-עולם, אף אל מעבר לסמבטיון, ובלבד לפרוץ מתוך דל"ת האמות הצרות של התחום היהודי ולהיגאל אחת ולתמיד מן הדחקות היהודית, להיפטר מפרנסות-האוויר היהודיות שברכתן מועטת, לברוח ולהתרחק ככל-האפשר מן הקנאה-שנאה של הגויים, ואחרי-כך — לנשום בערבה החופשית והרחבה את האוויר הצח והמחייה-נפש, בריח השחת הטרי והרענן.

הזקן הקיף במבט זוהר כל מה שיכלה העין לתפוס סביב-סביב, המקום בו התנשקו גלי הקמות עם הרקיע התכלכל שמעליהן, הסתובב עוד יותר במקום-שבתו על הדוכן והפנה עצמו אל שאר הנכדים.

אולם הסוסים שהונחו חופשיים רצו גם בעצמם יפה מאוד ובערנות בדרך-השדה הארוכה, הידועה להם היטב. וברוצם כך בדרכם, עם "משקפיים" של עור על עיניהם, שהסתירו מהן את המראות מימין ומשמאל, הצליחו אף-על-פי-כן מדי פעם בפעם להטיל בגניבה את צוואריהם הגרגרניים אל מעבר לרצועת-התחום של השדה ולתלוש משם כלאחר-ידי, אגב הריצה המלאה ובהיות הרסן בפיהם, צרור שיבולי-שעורים מקמתו של מישוה ולגרוס אותו מהרמהר בשיניהם.

— והמשכילים הללו — המשיך ר' יהודה-לייביטשקה — הם הם שהיו לרוב גם המארגנים של קבוצות-האנשים הראשונות במקומות-מגורינו הקודמים; הם אשר שידלו את האנשים לשוב אל אמא-אדמה, שכן "עובד אדמתו — ישבע לחם". כלומר, מעבודת-האדמה תבוא ישועת היהודים ויובטח קיומם.

מלבד זה, עמדו האברכים הללו גם בדרך הארוכה והרחוקה בראשן של הקבוצות הראשונות של העוברים להתיישבות; ואחרי-כך, משהגיעו כבר אל המושבות, רבץ על שכמם של הצעירים הנבונים הללו המשא של כל

ענייני הציבור; אף המגע-ומשא עם השלטונות של פוניה לא היה מן הדברים המועטים כלל וכלל, הרי היה להם על-פירוב עסק עם שונאי-ישראל ואוהבי-שוחד. מברגשים כאלה צריכים היו בימים ההם לקבל את צרכי-המשק המושאלים — הסוסים והעגלות, מעט הזרעים עם כלי-העבודה הנחוצים, ובכלל צריך היה לשים עין על-כך, שאנשי-השלטון לא יבלבלו את החשבונות ושלא יפחיתו או סתם יכחישו את התמיכות המובטחות. ומלבד זה כל בלבול-הראש שבא אחר-כך בענין פתיחת בארות עם מרתפיקרות, הקמת בתי-מדרש ו"חדרים", הדאגה לרב ולחובש, בניית בית-מרחץ עם מקוה ועוד אלה דאגות ועניינים, שנתחייבו מיסודו של יישוב חדש.

— ואל כל הפעולות הללו דווקא היו אותם האנשים הצעירים מתאימים ומתואמים. מלבד זה שהם פעלו למען כל העניינים האלה במסירות-נפש היו גם בקיאים ומנוסים בכל הידיעות הדרושות, ידעו יפה רוסית, השכילו להשמיע כראוי את טענותיהם באזני השלטון ובשעת-הדחק הצליחו לא-פעם כשליחים אפילו אל הגוברנאטור בכבודו ובעצמו.

על חסדי אלוהים

מאחורי האופק התגלגלה בינתיים השמש והתרוממה מעט, ובעודה צעירה וגדולה פנתה ועלתה מעל לגלעד של ברה-וולף ומשם הבהיקה על-פני כל הערבה כולה וסינוורה עד קצותיה — ורק בשוליה הרחוקים-הרחוקים ביותר עוד היו ערפלי הבוקר המוקדם תלויים ומכסיפים באוויר.

ר' יהודה-לייבטישקה העיף מדי פעם מבט חטוף על הסוסים, על שני הכלבים המתרוצצים בלי הרף לפניו, התענג אגב-אורחא על התבואות החולפות משני עבריה של הדרך הצרה, על זה הים הגדול של שבולים מפרפרות ברוח והמשיך סיפורו:

— אבות-אבות-אבותינו התקבצו איפוא תחילה לחבורה שלמעלה ממאה משפחות ויצאו בעגלות אל הדרך הארוכה עד אימה. משום שבזמנים ההם, ילדי שלי, דרוש היה לאדם אומץ-לב מרובה כדי להעיז לצאת עם כלי-יש-לו לנסיעה גדולה ומייגעת כל-כך. וסבלנות גדולה ועקשנות רבה היו דרושות, בשביל לצאת בשנים ההן עם נשים וטף, לסמוך על חסדי אלוהים ולגדוד אי-שם אל קצווי-עולם, בשביל להתחיל שם הכול-בכול-כול מחדש, הכול יחד מבראשית.

והיה הדבר, כאמור, בימי אלכסנדר הראשון. רכבות-ברזל עדיין לא היו בימים ההם, וסוסי-דואר רבי-כוח לאחר ימי-מנוחה, להחליף אותם בדרך, לא הכין שום אדם בשבילם. המשפחות היו רובן גדולות ומטופלות בילדים

קטנים, ונדידתם לכאן בעגלות-כילה נמשכה חודשים רבים — מרייסיין, מליטא ומפולין. חוזב המהגרים בימינו יצא המהגר לא רק עם רכס יריעה ושימור מצד אבא מוצאנו מכרך גדול בשם ויטבסק, אם כי סבתא שלכם דבורה-זיסל טוענת, כי הורי-הוריה מוצאם דווקא מקורלאנד. אך בכללו של דבר הרי כל זה אינו חשוב לענייננו, שהרי היא באה מנובו-קרסלבקה, סבתא שלכם, — כבר מן המושבות הניקולאייביות המאוחרות-יותר. וכאן הרי אנו מדברים על הגודדים המתיישבים הראשונים שיצאו בימים ההם, מחנות-מחנות, לנוע על-פני דרכי-הגודוד העצומים של אמא-רוסיה, התפזרו אחרי-כן בכל הכיוונים המוליכים אל הים השחור, ואל הדרום הרחוק והנכסף.

עם השוורים האיטיים לא התקדמו, כמובן, במהירות של חץ מקשת. אלא השתרכו חודשים רבים ונדדו על-פני כל דרכי-העקיפין והמדבריות של נובורוסיה הרחוקה והשוממה. ולאמיתו של דבר, יותר משנסעו הלכו ברגל. ככל שהרחיקו, כן התפשטו המחנות המפגרים והעייפים על-פני השטחים העצומים של דרך-הגודדים, התפזרו יותר ויותר במרחקים של מאות מילין.

מעט המטבעות, או המצרכים שלקחו עמם מביתם, כבר אולו מזמן. ובחמש הקופיקות ליום שנתן השלטון לצרכי מזון לא ניתן להשיג הרבה. — אולי רק מים לדייסה. נוסף לכך גם לחם-עוני זה לא קיבלו כל פעם במועדו. עגלות רבות כבר נתערערו מן הדרך הקשה והממושכת והמזון לשוורים גם הוא לא הספיק.

מיום ליום נתרבו החולים וגדל מספר המתים, ויותר מכול פגע המוות בילדים הקטנים. גם נשים הרות רבות אבדו בדרך. כמעט ולא היתה עוד משפחה שלא פגעה בה יד הגורל המר.

המחנות נתדלדלו ונתמעטו, ואף-על-פי-כן, למרות כל הפגעים הרעים, הלכו הלוך ונסוע הלאה ובאומץ-לב הבקיעו להן דרך דרומה. עייפים, רעבים ומדוכדכים מאוד מן האבידות התכופות בנפש, התקדמו בכל זאת, ובהשליכם יהבם על בורא העולם, הרחיקו והעמיקו אל תוך נובורוסיה, ומלאי-תקווה סללו את הדרך לכאן בשביל כולנו.

באמרו את הדברים האלה התבונן ר' יהודה-לייביטשקה בהנאה בחבורת-הנוסעים הצעירים שבכרכרה, שאבות-אבותיו סללו כאן לפנים-לפנים דרך חדשה בשבילים. הוא הוציא מכיס-המקטורן את המצית שלו, פיטם את המקטרת, העביר כמה פעמים בתנופה זריזה את מצת-הפלדה על הצור עם הפתילה והעלה אש ועשן.

והנה נכדי היקרים, זה כבר היה לאחר כמה חודשים יפים של נדידה. המחנה שהיו בו למעלה ממאה משפחות, זה המחנה שייסד את-ר-כך את המושבה שלנו נהר-גילובקה, כבר היה מדולדל ומדוכדך מן הנדידה יומם

ולילה, הנסיעונת הזאת כבר התמשכה ונכנסה לאט-לאט אל תוך החודש החמישי והכול כבר הפך לתל-שממה. אפילו החזקים ורבי-הכוח ביותר, גם הם כבר נדלדלו ונצטמקו.

חלק מן העגלות, שנתיישבו ביותר בטלטולים של אלפי וירסטאות, נתפרקו ויצאו לחלוטין מכלל שימוש. אפילו השוורים הסבלניים ואדירי-הכוח לא עמדו תמיד בנסיון ורבים מהם כרעו תחת עול המשא הכבד מן הרגיל ומחמת המזון המצומצם, פשטו טלפיהם ונתפגרו. הואיל והעבירו את המשפחות מן העגלות שגיווקו אל העגלות שנשארו עדיין שלמות, נעשה הדוחק שבתוך הכילות מפעם לפעם יותר ויותר גדול. מספר החולים והנחשלים-סתם גדל משום כך עוד יותר. גבירים-אדירים, כאמור, לא היו המהגרים שלנו לנובורוסיה מאז ומעולם, ובמשך כמה חדשי הנדידה גתרוקנו כיסיהם של אנשי החבורה שלנו עד שלא נשארה פרוטה בכיסם אף לרפואה.

למרות ההבטחות היפות שהבטיחו להם השלטונות במקומותיהם הקודמים בדבר עגלות ומזונות בכמות מספקת לדרך כולה — נחלו כבר למן ההתחלה אכזבה מרה. סוכם בפרוש לסייע בידם לפחות במידה שיסייעו בידיהם של מתיישבים אחרים, לא-יהודיים.

אם המתיישבים הגרמניים, נניח, שהיו הרבה יותר אמידים, ונוסף לזה נתמכו גם על-ידי ממשלתם, קיבלו מן השלטונות הרוסיים לצידה-לדרך בלבד, דרך משל, ארבע פעמים יותר ממתיישב שלנו, כלומר, עשרים קופיקות לנפש. הרי ראו המתיישבים היהודים כבר למן הצעד הראשון, שהכניסו אותם לצרה גדולה. אנשיהם היו נופלים בדרך, בשל המזון המועט, כמו זבובים. וככל שהרחיקו בדרך, כך בלעה הנדידה האינסופית יותר קרבנות, והגיעו הדברים לידי כך שעוד טרם הגיעו אל מקום ההתיישבות, נספו למעלה ממחצית היוצאים.

בכל הדרכים ודרכי-העקיפין של אמארוסיה זרעו אבות-אבותינו אלפים רבים של קברים.

ושאלו לפחות: משום מה ולשם מה? והרי בסך-הכל היה המדובר, כמו בנוגע לכל שאר ההוצאות של ההתיישבות, אך ורק בהלוואה של סכום מספיק להוצאות הדרך, — כפי שנדברו לפני-כן. הרי במאוחר יותר המתיישבים ממילא השיבו לשלטונות את כל הכספים שהוציאו עליהם, עד לפרוטה האחרונה. להפך, הם עוד פרעו את כל החוב עם תוספת, כפל-כפלים. ואם כבר אירע לפעמים, פעם ביובל, ביום גנוסיה של הקיסר או בחגיגה אחרת, שהממשלה השמיטה איזה חלק מועט של החוב, הרי גם בעסק הזה לא הפסידה. אדרבה, היא עוד חטפה מאתנו וגירמה עצם שמנה, כשבאה שנים לאחר-מכן ולקחה מאתנו במחיידי אחד את כל הקרן הציבורית — בערך למעלה ממיליון רובל, שנצטברו במושבות במשך עשרות שנים.

אך הדבר הזה היה מאוחר יותר. לפי שעה התחיל אצל הנודדים המסכנים שלנו, בשל מנת-המוזן הזעומה הזאת של חמש קופיקות, — שגם אותן לא קיבלו תמיד במועד הנכון — סדרה חדשה של מכירת כלי-הישיבה. אנשים הסירו מעל עצמם את הכותונת האחרונה, את זוג המגפים היחיד, ואפילו נטלו את פמוטות השבת, והחליפו כל זה בלחם, בסיר דוחן או בכד חלב בשביל התינוקות המתעטפים ברעב.

ר' יהודה לייביטסקה תיקן את מושבו על-גבי הדוכן וגער במשה-חיימקה שכבר הגדיש את הסאה בשובבותו והמשיך:

מובן מעצמו, שהמתיישבים יצאו לדרכם בתחילת הקיץ, אך בינתיים כבר עבר-חלף גם הקיץ, ועד למקום-ההתיישבות החדש ואל הבתים המובטחים אי-שם בערבה הנידחת של גוברוסיה עוד רחוק-רחוק. סוף העולם ממש, ושוורים הרי תמיד יש להם פנאי. שוורים אינם סוסים. הסוס, אם אינו עצלן מובהק, הריהו יצור זריז — רק תוריד לתוך מעיו תרמיל שבלת-שועל, והחליף כוח ומייד הוא מוסיף לצעוד הלאה. הסוס, — הציג ר' יהודה לייביטסקה בגאווה על שני הרצים שלו, החלקים והקלים הנישאים בזריזות — בולע ויורטטאות כמו רכבת-ברזל, בערנות ובמהירות. ואילו השוורים — לאו! יום-אתמול שחלף! אתם, ילדים, כבר לא ראייתם בימיכם את הבהמות הכבדות והבלתי-זריזות הללו. השור לעולם אינו נחפו. הרי זו בריה תמה ואדישה, חטיבה של לא-איכפתיות, כולה כמי שאומר: אם איני מגיע היום, הריני מגיע למחר. הוא, השור בעל המרה הלבנה והקרה, לא איכפת לו כלל, ששיירה מעויפת ומיוגעת של מתיישבים נודדים מתענה בדרך זה החודש החמישי ומאבדת את כוחותיה האחרונים.

ואמנם, הסתיו הרי כבר מהלך ובא בעקבותיהם, ואל הנחלה והמנוחה עוד רחוקה הדרך.

מרוחקה מן הדרך הישרה, מנותקת מן העולם, בודדה ושכוחה מכול, תועה ונודדת לה החבורה הנבוכה שלנו בערבה השוממה, כמין מפלצת מזורה בארץ גזירה, שנגזר עליה לנדוד בלי סוף. ואין יודעים עוד, נודדינו המסכנים, אם יזכו ביום מן הימים להגיע אל המקום הנכסף ואל הבתים המוכנים כבר מבעוד מועד כמובטח. נקיים וצחים, חמים ומסבירי-פנים, בוודאי הם מצפים להם שם כבר מזמן, ובאי-כוח השלטונות וודאי גם הם עומדים שם מוכנים לקבל פניהם בשמחה, בברוך-הבא: „מילוסטי פרוסים“, הואילו נא בטובכם וקבלו לרשותכם את הבתים והתנחלו בנחלתכם בשעה טובה ומוצלחת!

ומיד באמת יבעירו אש בתנור וישפתו עליה סיר עם תבשיל, ויאפו עד מהרה מאפה לחם-שיפון, אך קודם-כל, כמובן, יהיה מיחם רותח מלא חמין להחיות בה את הנפש.

ואולם, האדם חושב, ואלוהים בשמים יושב. כנראה שכך כבר היה

חזוי להם מלכתחילה, שכל גלגוליהם יהיו מתגלגלים לרעה. בחוץ כבר מורגש הסתיו בכל תוקפו, והחבורה המיוחמת שלנו, שכבר נדלדלה ונצטמצמה הרבה אולי לשישים או שבעים משפחות בסך-הכול, — נמשכת יותר ויותר עמוק אל תוך לבה של הערבה הפתוחה, הקרה והאינסופית.

כל יום לפנות-בוקר כבר יורדים ערפלים סמיכים ועמוסי-לחות, המסמאים את העינים ומכבידים על הדרך, שגם בלא-הכי הנה קשה ובלתי מוכרת. כמה וכמה פעמים כבר גרמו הערפלים הללו שהמחנה הנוסע ירד ממסלולו הנכון ויפליג בכוון מוטעה לחלוטין. בגלל הרוחות, שהיו מנשבות תכופות כנגד הנוסעים, היו השוורים כבדי-התנועה מתיישבים לפעמים בדעתם ונוטים הצדה, פונים ומושכים בהיפוכו של הכוון הנכון, בחינת "השיבנו אחורה" — ועתה, אתה עשה נא בחכמתך ומשוך אותם בחזרה כמה וכמה מילין.

כן, ילדים, דבש לא ליקקו שם אבות-אבותינו כלל וכלל. בכל-מכל-כל, כפי שאתם רואים, התנהלו הדברים במול ביש.

הסתיו התקרב יותר ויותר וכל יום ויום כבר היה תלוי מעל לראשם מועב ומוזעף ומוכן לשפוך כל זעמו וגשמו. רוחות קרות וזועמות השיבו את נשימתן המקפיאה על המחנה הקרוע-הבלוי והמעורטל של הנוודים, ולפנות-ערב כבר היו מרדפים אותם קור מר עד מאוד עם מפלי-גשם צפופים ומטירידיים, שהיו חודרים לתוך הכילות הקרועות, — עגלות-הכילה הספוגות מים, העמוסות חולים ונחשלים, ואחריהן כל הולכי-הרגל החלושים, שנשאו בשארית-כוחם את רגליהם הצבות והמדמימות.

כאן נדם הוקן והקיף בעיניו החודרות את הטף שהתחיל רוגש. הרעש גדל יותר ממה שהיה מוכן לסבול. וליתר-בטחון זקף על משה-חיים/קה המתהולל זוג גבינים ארוכים ומאיימים, עד שהלה נחרד מייד ונשתתק, כחלתול שנבעת. כנגד זה פנה אל יוס'לה הפעוט, שכבר היה מוכן לפרוץ בבכי, ועודד אותו בבת-שחוק רחבה, עיפעף אליו בעיניו בשוכבות והוציא מכיס המקטורן קופסת סוכריות.

— מי רוצה מן המתוק-המתוק הזה?
— אני, אני! — קראו כולם קול אחד, פרט לשני הנכדים המבוגרים יותר זליק ורחלה. — אני רוצה סוכריה אדומה! ולי, סבא, ירוקה... ולי כחולה...

סבא כיבד את כולם, השקיט והרגיע, ורחלה הכחושה והרצינית לקחה את יוס'לה אליה על הברכים, מעשה אפטרופסות.

— הנה, ככה זה טוב, רחלה, השגיחי על הקטנים, ואתה משה-חיים/קה — הס! שלא אשמע ממך קול והגה!

והנה, ילדים, לאיטו-לאיטו, לא הבלויות והמרופטות העגלות משוקעות שממילא הם איטיים כבר ממש בצעדי יתוארו וכל מיל של הנוודים ניצוץ של אור; או להשיג מקום ללינו וגם למעט שחת או — אך בערבה מוסיף ומרטיב בלי את הגוף. — שני מורידי עדיין בגבורה לפני את הדרך המוצפת בנובורוסיה: אביס כך נקרא על אותו היה להם נסיון כל החדשה שהוצעה מתיישבים גדולה ככרת-אדמה יפה העתידה לקום, על הטורקים הנהר החד הנה את את חברו אלימלך ברוך השם, לא הת ושניהם גם נשאו ב הראשון סב מפני שום קשיים נעשה אמנם לאתר והשני, אלימלך, או ובעל-כתפים רחבו

והנה, ילדים, בערב אחד כזה, כולו מרושל ומרוטב, הגשם מזרף לו לאיטו־לאיטו, לא בחפזן אבל גם בלי הרף, מוסיף ומרטיב את הכילות הבלויות והמרופטות וחודר עד לעצמות. הערבה כולה — עלטה ורפש, וכל העגלות משוקעות בבוכן עד למעלה מסרני הגלגלים. השוורים המדולדלים, שממילא הם איטיים וכבדים, משרכים את רגליהם בערפל האפל ומזדחלים כבר ממש בצעדי צב. כל נייע וכל זיע קדימה עולה למחנה במאמצים שלא יתוארו וכל מיל שהספיק לעבור דומה עליו כקריעת ים־סוף.

— הגודדים המעויפים והמיוגעים מחפשים לראות בעיניהם אי־שם ניצוץ של אור; אולי ישנו אי־שהוא סימן של ישוב־בני־אדם, תקווה כלשהי להשיג מקום ללינת־לילה מתחת קורת־גג, למעט חמין להחיות את הגפש וגם למעט שחת או קש בשביל הבהמות.

— אך בערבה חושך ואפילה, ממש „וימש חושך“, והגשם הדק והמציק מוסיף ומרטיב בלי הרף את העצמות הקפואות, נועץ סיכות קרות בגב ומקפיא את הגוף.

— שני מורי־הדרך היחידים, הבקיאים גם הם מעט מאוד, שצועדים עדיין בגבורה לפני המחנה בוססים ברוב יגע בבוכן ומגששים בחושך למצוא את הדרך המוצפת, הם שני השליחים לשעבר, שנשלחו לתור את המקום בנובורוסיה: אבי־סבא שלנו ברה־זולף עם ידידו הטוב אלימלך נוולר — כך נקרא על אותה עיר ממנה בה — נוולר. שני עסקני־הציבור הללו כבר היה להם נסיון כלשהו מאחר שביקרו קודם־לכן, לפי הצעת הממשלה, בסביבה החדשה שהוצעה למתיישבים בקירבת הים השחור. כנציגיה של קבוצת־מתיישבים גדולה כבר תרו שם מבעוד־מועד תור היטב את כל השטח, בחרו כברת־אדמה יפה וקבעו אפילו את המקום המתאים בשביל המושבה הראשונה העתידה לקום, על גדה נאה וגבוהה של הנהר יני־גל, שפירושו בלשון הטורקים הנהר החדש.

— הנה את שני היהודים בעלי־המרץ הללו גם את סבא ברה־זולף וגם את חברו אלימלך נוולר, בירך אלוהים ברוב חוכמה וכוח־החלטה. שניהם, ברוך השם, לא היו חסרים דבר. שניהם היו צעירים, בריאים, למדנים טובים, ושניהם גם נשאו בלבם במשך שנים את הרעיון בדבר ייסוד מושבות יהודיות. — הראשון סבא ברה־זולף, היה יהודי אמיץ ונטול־פחד, שאינו נרתע מפני שום קשיים שבעולם. זריז בכל מעשיו, נקי במלבושיו, דעתן ותקיף, נעשה אמנם לאחר מכן ה„שולץ“ הראשון, כלומר, זקן־הכפר של המושבה. והשני, אלימלך, אף הוא לא היה בר־בירב ואף לא מן הפחדנים. גברתן ובעל־כתפים רחבות, גבה־קומה עם אלה מטילה־אימה בידו, הפיל פחדו

על שודדי-השדה שבאותם הימים או על עוברי-דרכים אחרים למיניהם בעלי כוונות רעות. בכלל היה מעורר יראת-כבוד ודרך-ארץ אצל כל הנפגשים עמו משום שבשעת-הרחק היה מסוגל להנחית מכה יבשה וקשה עד שהמוכה יהא מוציא נשמתו באנחה. — אם כי על-פי טבעו היה אדם טוב-לב אוהב-שיחה ומעורב עם הבריות, ואפילו עם השלטונות. אף הוא, מספרים, היה במקצת חוזה-כוכבים והיה לו חוש בלתי-רגיל למצוא בכל התנאים ואפילו בחושך גמור, את הדרך הנכונה ולקבוע את הכיוון הנכון. —

— משום כך התרכזו באמת מסביב לשני ראשי-מחנה אלה כל האברכים האמיצים והורזים, גם עכשיו היו בוססים במיהמדמנה הרחק מן המחנה, ובכלונסאות ארוכים שבידיהם גיששו ומיששו בקרקע, לראות אם אין נמצאים שם בורות או תעלות, או גם מורדות פתאומיים מסוכנים, ובודקים כל צעד בדרך המוצפת.

— אך סימנים של איזה יישוב שהוא או לפחות של אכסניה כלשהי לצד הדרך, לא מצאו, לצערם הרב. הערבה כולה היתה חטיבה אחת של חשכה. הגשם נוטף ושוטף לסירוגין, ובתוך הכילות המקורעות אימה ופחד. מין „הקדש“ נע על-גבי גלגלים, חטיבת צרה וענות הזועקת עד לב השמים. אך לא, לא! לא „הקדש“ היה זה, אלא הרבה יותר גרוע מזה! אלף פעמים יותר גרוע. ממש הגיהנום עצמו ירד על-פני האדמה, השתרר על הערבה כולה. חדר לתוך הכילות ומלווה כך בתהלוכה חגיגית את מתישבינו הראשונים הנועזים, ההולכים הלוך ונסוע לנבורוסיה.

— מכווצים מרוב כאב, חדורי-רטיבות ומעלי-צחנה, שוכבים בתוך הכילות בני-אדם בערימות וקודחים. וגרוע ביותר מצבם של הילדים. כמעט כולם כבר אחוזים היטב בצפורני המחלות ונאנקים בחשאי. כולם חולים — באסכרה, בשנית, באבעבועות ובאדמת, ואלה בחולי-מעים סתם, ובקדחת; —

— כל אלה שוכבים צמודים מעולפים, אנושים וקודחים כאש לוחטת. בשפתים יבשות וצרובות הם תובעים עוד משהו מן העולם, ממלמלים מתוך החום, אך שום אוזן אינה מקשיבה להם עוד, חוץ ממלאך-המוות, המהלך אחריהם צעד צעד ועומד כבר למראשותיהם למשמר, ומשמיע את פקודותיו בגלוי ובתוקף.

ר' יהודה-לייביטשקה דומה היה עליו, שהוא עצמו חי ופועל באותה תקופה רחוקה, באותו עבר רבי-העצב של גבורה וסבל. מרוגש כולו, נטפל בתאוה אל המקטרת, משך מתוכה כמה משיכות עמוקות, וכאילו לשם יציאת-ידי-חובה נגע נגיעה כלשהי במושכות. לאחר הפסקה ממושכת הוסיף בלעג ובמרירות עמוקה:

— בידיים ורות טוב לחתות גחלים. —

בערבה כבר נתחמם חלל-האוויר, יפה-יפה, הזקן השליך מעליו את

המקטרת והסאר בו המסורסר. הציץ לתת שנה, עד לארוחת הב שילה בוקנו איבוכיו — בדרך זו, נכ טעם הבנה למצבו ל חם, טעם רגש אנוש חסנתה והדרכה מת כלי צידה ומונות וז מצוננים ומורעבים, הופשיים מתורשים, ביציאת-מצרים שניו כל הנסיונות הקשים והנבסך, — וכך הוזה — הכנעה על שפתותיה אלהים, אל רתום ות אבינו שבשמים האפרוחים הקטנים וה הצל אותם כל עוד א ותפילתם הנלבב סוף-סוף נתגלה מרות המחנה, נקוו דמעות הצעירים, שנתלוו א המפגה, ולבשר להם המדוכדך מאוד.

לפי הבהובי האור או אל כפרור-סתם הם בערבה השוממה, האין כוחו והגיע לבסוף בעז חשובה עם גוברנאטור

המקטורן ונשאר בחזיה השחורה-המבריקה, הוציא מתוכה את שעון-הכיס המשורשר, הציץ לתוכו וביקש מרחליה לשמש שעה קלה כעין בעלת-בית ולפי-שעה, עד לארוחת הבוקר, לחלק לכל הילדים משהו שיסעד את לבם. הוא עצמו שילח בזקנו איבוכי-עשן אחדים מלאים והמשיך סיפורו.

— בדרך זו, נכדי שלי, שלחו את היהודים להתיישבות. בלא לב, בלא מעט הבנה למצבו של המתיישב, ובפרט למתיישב היהודי; בלא מעט רגש חם, מעט רגש אנושי פשוט. כך שילחו את אבות-אבותינו לנובורוסיה: בלי השגחה והדרכה מתאימה, בלי מורה-דרך מנוסה, בלי מלבושים מתאימים, בלי צידה ומוזנות ובלי כול-יכול. הכול ערומים ומעורטלים, קרועים ובלואים, מצונגנים ומורעבים, ואין להם כלום חוץ מן הרצון לחיות, להגיע לידי חיים חופשיים מחודשים, והאמונה הגדולה בבורא העולם, שיעמוד להם גם ביציאת-מצרים שנייה זאת, ויגאלם גם מן המדבר הזה, ויביא אותם אחרי כל הנסיונות הקשים והמרים סוף-סוף אל מקום-מושבם ובית-חיהם החדש והנכסף.

— וכך הוזה — כך באמת נתרחשו הדברים. בתפילה חרישית של הכנעה על שפתותיהם שפך המחנה המדוכדך והמיואש את לבו המר לפני אלהים, אל רחום וחנון, וביקש ממנו רחמים:

„אבינו שבשמים, השקיפה נא וראה את תינוקותינו החולים, את האפרוחים הקטנים והתמימים הללו, השוכבים בעגלות-הכילה הרטובות והקרות, והצל אותם כל עוד אפשר להצילם!“

ותפילתם הנלבבת הקורעת-שחקים ודאי עלתה למרום, ונתרחש הנס. סוף-סוף נתגלה מרחוק שביב-אור חרד ורועד. אפילו סבא ברה-וולף, מראשי המחנה, נקוו דמעות בעיניו — דמעות שמחה. מייד פקד על אחדים מן הצעירים, שנתלוו אליו בקבוצת החלוק, לשוב בכל המהירות אל המחנה המפגר, ולבשר להם את הבשורה המשמחת ובוה לעודד מעט את הקהל המדוכדך מאוד.

מלאך מן השמים

לפי הבהובי האור ההולכים ומתרבים ניכר היה, כי לא אל אינו בקתה דחוייה או אל כפרור-סתם הם מתקרבים אלא יישוב גדול ומאוכלס למדי נתגלה לפניהם בערבה השוממה, האיך-סופית והאכזרית. ואמנם, המחנה המעודד הזדחל בשארית כוחו והגיע לבסוף בעזרת השם אל איזה כרך גדול ונכנס, כפי שנתברר, לעיר-פלך חשובה עם גוברנאטור, כלומר מושל-פלך, שלבו לב-זהב. סוקולוב-וונסנקי היה

שמו — ולא היה אדם זה אלא מלאך! זוכר אני מימי נעורתי, כל פעם שהיו המתיישבים מזכירים את שמו, לא הספיקו לגמור את ההלל על רוב טובו.

— אוהב-ישראל נדיר ומופלא היה. אם כי השעה היתה שעת ערב מאוחרת ובוודאי לא שעת עבודתו במשרד, לא שהה, בכל זאת, הרבה וקיבל מייד את נציגיה של החבורה הגדולה והעלובה שהגיעה אל עירו.

— והנציגים הללו בוודאי שהיה להם על מה לקבול. סבא ברה-וולף סיפר לו בפרטי-פרטים על הצרות הצרות שירדו על כל המחנה בדרכו הארוכה, רעב, וקור, רבים מתו, ורבים גם נתפזרו ואבדו בדרך. רבות מן העגלות נתפרקו והשוורים שנשתיירו בחיים כושלים גם הם, ודי — אין להם כוח עוד להמשיך דרכם.

ולאחר שטען לפניו סבא את כל טענותיו, לא קימץ גם אלימלך מנוול בכמה מליצות רוסיות יפות, בשביל להוסיף חזיון לדברי חברו בשליחות החשובה.

— תוך כדי דיבור העיף הגוברנאטור מבט על שני הברנשים המזורים והכחושים הללו, התבונן היטב בפרצופיהם המזורים והמצומקים ובעיניהם המשוקעות והקודחות ומצבם נגע אל לבו; הוא ניסה להרגיע אותם בדרך אבהית וביקש מהם לבוא אליו מייד בבוקר השכם, אך ייפתח המשרד, וישתדל, לדאוג לכל אשר יהיה דרוש להם להמשך הדרך.

— «ואשה גוברנאטורסקויה ויסוטשסטבו», כלומר: כבוד מעלתו הגוברנאטור — שוב לא היה סבא ברה-וולף יכול להתאפק — «אנו מודים לך מעומק הלב על יחסך הטוב אלינו, אך אם אתה מבקש לעזור לנו — הרי זה צריך להיות מייד, בזה הרגע, משום שאנשינו מחכים לנו בחוץ ובגשם. רטובים עד העצמות, רעבים, וקפואים עומדים הם כאן בכיכר-השוק, רועדים ושיניהם נוקשות זו לזו מקור. — וגם תולים יש לנו הרבה, תולים אנושים... דרוש מייד חובש, בית-חולים, תרופות... וביחוד בשביל ילדינו, התינוקות המסכנים, והמעונים... ואולי גם... אל נפתח פה לשטן... ישמרנו השם... מוכרחים מייד לבדוק בעגלות הפילה...»

— ובמלים האלה כבר לא עצר כוח, סבא שלנו החזק כברול, לבו נשבר בקרבו וחלשות גדולה ירדה עליו. פתאום הרגיש מחנק בגרונו ומעיין של דמעות פרץ אל עיניו; למרות רצונו געה בככי גדול והתייפח כילד. וכאן חש אלימלך לעזרתו:

— «מעלת הגוברנאטור הנאור — אמר — עשה נא עמנו צדקה וחסד, ורדה נא עמנו לרגע אחד למטה, ותראה במור-עיניך מה מתרחש שם... אוי, מה שמתרחש שם!»

נוצרי הגון ביותר ובעל לב טוב מטבעו, לא הניח הגוברנאטור, למען האמת, שיבקשוהו הרבה; ירד אתם אל הרחוב, שכבר היה כבוש כולו על-ידי

עגלות-הפילה ההרוסות עם הדמויות המוזרות, המפורבלות והמעוטפות בסמרטוטים מסמרטוטים שונים ובשקים לחים המעלים ריח רקב. דומים היו לדחלילים מעוררי-אימה. מפותלים מקור ולחוצים זה אל זה, עמדו נשענים ונלפתים אל השוורים המהבילים, מופקרים לרוח הדוקרנית ורעדו.

אך ראה הגוברנאטור לפניו את הצללים המאוימים הללו עם הבלויים הדבוקים והמתפרפרים על גופיהם הערטילאים ועל רגליהם התפוחות, אך העיף מבט על הכילות הקרועות והמגובנות עם המטען הקפוא שבתוכן, הבין מייד את אשר לפניו, ורגש רחמים עמוק נתעורר בלבבו.

— כהרף-עין אסף את שליטיו, שילח שליחים אל כל פינות העיר, ולכל מקום שהיה צריך שלח לשם להזעיק אנשים. קודם-כול קרא לעזרה הראשונה ועם זה כינס את כל האחיות הרחמניות עם הגבירות רמות-המעלה המתנדבות שבעיר, עם רעיתו הגוברנאטורית בעצמה בראשן; וכולן יחד נפנו מייד אל עבודת ההצלה.

— מייד הבדילו את הבריאים המהלכים עוד ברגליהם, שלא יראו תכף אחרי תלאות הדרך, בעודם רעבים ועייפים, את גודל אסונם ושברם, ואחר-כך פנו אל הפילות הנפולות, להוציא מתוכן ולמיין את הנוסעים הקפואים והחולים. את החולים המסוכנים שילחו מייד אל בתי-החולים. את החיים-למחצה וכן את המעולפים חילקו גם-כן ושלחו אל כל מיני בתי-חסד והקדשים. את המתים אספו מכל הכילות ובודדו אותם בפני עצמם.

את כל שאר בני החבורה פיזרו לאכסניות שונות ללינת-לילה, אך קודם-לכן הביאו אותם אל המסעדות להשיב את נפשם. לכל בית-אוכל עירוני, או אכסניה חשובה, כבר שלח אותו לילה להעיר את אנשיהם, הגוברנאטור הטוב הזה, הקים את כולם על רגליהם ופקד כי תיכף ומייד, באישון לילה, יעלו אש בכירה ויאכילו את כל מחנה המתיישבים הנודדים על חשבוננו שלו, החשבון הגוברנאטורי. בראש וראשונה הרתיחו חמין במיחמים, לגרש את הרעדה מן העצמות. אחר-כך ציוו לתת ארוחת-ערב כשרה ומשביעה, לכל אחד לפי בקשתו, ולאחריה עוד פעם שתיה לרוויה — תה חם, רותח, כל-כמה שייכנס — בלי הגבלה, לאיש ואיש כרצונו. הגוברנאטור כבר ישלם אחר-כך את החשבונות.

רק למחר בבוקר, לאחר שנחו קצת מעמל הדרך וחזרו מעט לאיתנם, ראו הנודדים שלנו מה גדולה האבידה שאבדה להם בליל-הנדודים הקודם: ארבעים ותשעה מתים וקרוב למאתים חולים, רבים מאלה לאחר יאוש.

ועוד מזל היה להם, שמסר אותם הפעם אלוהים בידי של הגוברנאטור הזה, שהיה אדם בעל לב טוב ואוהב-יהודים. וזה השר סוקולוב-וונסנסקי עמד להם בעת עוניים הגדול, אף הוא ניחמם באסונם הרב, ממש כאילו היה אחיהם; הוא הרגיעם והוסיף להם תקווה לימים הבאים. מייד למחרת היום התקשר עם פטרבורג הבירה, עם הקיסר אלכסנדר הראשון בכבודו ובעצמו, ופעל אצלו

שתנתן להם הלוואה נוספת מצד השלטונות. ורק לאחר שצייד אותם מחדש הגוברנאטור במלבושים ובמוזנות, בעגלות ובאספקה לבהמות, והחתים על כל זה, כדת וכדין, את סבא ברה-יוולף שילחם הלאה, בכוח אל המחוז הבא, עד אל עיר אחרת שתזדמן בדרכם.

אבל אנשים טובים כאלה, נכדי שלי, אנשים שיש אלוהים בלבם, כמו אותו שר פלך, פגשו הנודדים שלנו רק לעתים רחוקות מאוד. על-פי רוב נתקלו בשונאי-ישראל ורודפי-שלמונים, שהאחד גדול מחברו באהבת הבצע; וכל הדרך אל הארץ החדשה, המיועדת להם היתה דרך עינויים ממושכת — מוצפת ימים של דמעות ורועה קברים לאין-מספר.

שירה של פגעים

הכרכרה נישאה בינתיים במהירות על-פני השדות והפליגה ברוך קפיצי עמוק אל תוך הערבה. הגלעד המפואר של ברה-יוולף התקרב והתרומם לקראתם ומשך בגודלו המופלא את מבטי כולם. ור' יהודה-לייביטשקה עדיין היה ישוב מופנה-לחצאין אל הנכדים, דובר אליהם כאל שווים, עודנו מוסיף ומספר על אותו עבר אגדי-רחוק ועצוב כל-כך.

זליק הצעיר, שעדיין ראה בעיקר רק את הטוב והיפה שבחיים התחשק לו לעודד לפחות במשהו את סבו ואמר:

— כנגד זה, סבא, כבר התקדם אצלם אחר-כך הכול כשורה.

— לא דובים ולא יער! כל המוראות שבדרך לא היו אלא משחק-ילדים כנגד צרור הצרות שהיה חזוי להם לאבות-אבותינו אחרי-כן. לאחר שכבר הגיעו לנובורוסיה. וכשם שהים אין לו סוף, כך אין סוף לצרותיהם של ישראל. כל היסורים האמיתיים אינם מתחילים אלא כאן.

כל ההבטחות הטובות שהובטחו להם היו בחינת עורבא פרח. כאילו לא היו ולא נבראו. לא מצאו שום סימן של בתים, לא סוסים ולא כלי-עבודה וזרעים, ואף לא שק אחד של קמח לאפות בו לחם בשביל האורחים הצפויים-מומן והרעבים. שום דבר!

לא מצאו אלא ערבה קרה ושוממה, מדברית, פרואה, מכוסה דרדרים ולענה, עם סירה קוצית מושרשת עמוק ועם מלעניאל מגודל בגובה פזה. שכל האנשים עם העגלות שקעו וכמו בעלמו כליל מעולמו של הקדוש-ברוך-הוא. ורק באמצע — רמז חזק על החרוט העצום שהתבלט גבוה ואדיר מול השמים — היה מוזקר בודד ומורם הגלעד הזה, של ברה-יוולף, ונדמה היה כי זה שנים רבות הוא ניצב ומביט ומצפה ציפית-שוא לבואו של אדם.

והנה לפתע פתאום — כל-כך הרבה אורחים בלתי-צפויים, שבאו לכאן עם

עגלותיהם וקבעו כאן בפעם הראשונה את חגייתם; מייד גם נשמעה תפילה יהודית קורעת-לב. כך עלו אבות-אבותינו, כפי שכבר סיפרתי לכם, בתפילה ובדמעות בעיניהם, בפעם הראשונה על אדמת-נחלתם. מעל הרמה הזאת של הגלעד נתגלה לסבא-הזקן שלנו בפעם הראשונה הנהר מהיר-הזרימה יני-גל. ומרוב שמחה על-כך שבאדמתם עובר נהר מחייה ומרענן כזה, השופע מים ומבטיח חיים, קרא מייד ברוב התלהבות בלשון-הקודש: „נהר גיל! — ואנחנו ניישבנו!“ ומאז ועד היום, זה למעלה ממאה שנים, נקבע ונשאר השם הזה למושבתנו: נהר-גילזבקה.

— הואיל ולא מצאו כלום מכל אותם הדברים שהובטחו להם, הקימו להם כאן, מסביב לתל, אוהלים לגור בהם לפי שעה, ואחר-כך, משבאו לילות-הקרה הראשונים, פתחו בורות באדמה ובלית-ברירה נכנסו לחרוף בבורות-האדמה האלה, שכיסום גם למעלה באדמה. ובתנאים אלה שוב חלו ומתו רבים מקור ומדוחק כזבובים. ומתוך יותר ממאה משפחות שיצאו אל הדרך בחבורה הזאת לא נשארו עד לכניסה אל הבקתות, שהוקמו לבסוף, אלא ארבעים ותשע. משום-כך גם קוראים אצלנו לרחוב התחתון הישן, שבו עמדו ארבעים ותשע הבקתות הראשונות בשם רחוב מי"ם טי"ת. ואילו אחרים אומרים, שהרחוב נקרא בשם הזה לזכר אותם ארבעים ותשעה מתים שאבדו באותו לילה אומלל — ליל הנדודים בערבה.

— ואותם בתים ישנים, סבא, עומדים עוד עד היום?
— לא, זליקל, מהם כמעט ולא נשאר זכר. הללו נבנו סתם מכל הבא ליד. הקירות הוקמו מלבנים גסות של חומר מעורב בקש והוצבו על יסודות של מה-בכך. הרי אתם, רואים היום בעצמכם, שהמושבה בנויה כבר כולה כמעט מחדש, וברובה בנייני-אבן. הנה המזווה הישן שלנו, המתוקן והמטולא הרבה, העומד בין הבריכה ובין המחסן, עודנו זכר כלשהו מאותם „ארמונות“ שנבנו אצלנו בימיו של אלכסנדר הראשון. אך גם להקמתם של המיבנים האלה ציפו הרבה, הוי, מה הרבה, במחילותיהם שבאדמה!

— אם כן, סבא, למה התיישבו קודם כאן, ולא הגיעו מלכתחילה אל המקום שבו נמצאת עכשיו המושבה?

— הנה זאת היא שאלה יפה! — השיב הזקן וחיך חיוך מר — הרי על כך בוכה הנביא! סבורים אתם, שהמושבה קיבלה באמת את שטח האדמה, שהשליחים בחרו בשבילה בהתחלה? אם כן, טועים אתם, ילדים, טעות מרה! לא היו דברים מעולם! כמעט לחינם טרחו שני השליחים כל אותו טורח גדול והתיגעו בדרכם הרחוקה לתור את המקום.

הנה שם, רואים אתם, ממול לגלעד של ברה-וולף כלפי-מטה, שמאלה — רמז להם ר' יהודה לייביטשקה במקל-השוט אל העמק הנרחב הירוק, שנשקפה מעליו בגאווה ומאדימה בלבנים שלה ארובת-העשן הגבוהה-העצומה מבית-

משרפות-היי"ש של דובוביץ — הנה שם ליד היניגל, על שפת הנהר ממש, צריכה היתה מלכתחילה להיות המושבה שלנו. וכבר הוקמו שם אפילו כמה בתים ראשונים והיה שם גם בית-הקברות הנהר-גילובקאי הראשון.

אך לך ועשה דבר, אם בשביל פונייה היינו אנחנו תמיד כעצם בגרון, ועוד קודם שהספקנו לעשות מעשה באו השלטונות וראשית-כול הקטינו את שטח-האדמה המובטח; ואחר-כך חטפו לעצמם את העידית ממנו. בזמן ההתיישבות זימנו עצמם לכאן הדובוביצים — משפחה פריצית יחסנית, — וכפי סדר העולם נוהגים הם זה בזה לפי הכלל "שמור לי ואשמור לך", וכמה אלפי דסיאטינות אדמה הסמוכה לנהר הורידו מייד בשבילם, ובאדמה הדשנה הטובה ביותר, שבעברו השני של הנהר, כיבדו בחלקה איזה גנראל זקן שיצא בדמוס מי שגלחם לפניו, כפי שסיפרו בטורקי; וחלק שני מזה קיבל שנים רבות אחר-כך הכפר האוקראיני בשכנותנו, קאלינובקה, רואים אתם, איפוא, כי עיני השלטון היו צרות באבותינו, כבר למן הצעד הראשון, ואת העמק עם כל האדמות המובטחות שמסביבו לא קיבלו כלל מלכתחילה, וביקשו מהם להסתלק, במחילה, מכאן ולעבור הרחק-הרחק עד אל האדמה שעליה אנו יושבים כיום הזה, לרגלי ההר.

כנגד זה, כנראה בתורת פיצוי, חילקו להם אדמות רחוקות עד להחריד. דחקו אותם כפי שאתם רואים, בתוך רצועת-אדמה ארוכה וצרה ואין לזה שום תקנה. כל הנחלות אצלנו מפוצלות משום-כך, מפוזרות מאוד ונמשכות עד אל נחלת-שפע, והרי זה, כערככם, מרחק של עשרים ורסטאות ויותר, הוא ממש מדלדל אותנו המרחק הזה.

בעת הקציר, כשהעבודה בוערת וכל זיו ונוע של הבהמה נחשבים, אין יכולים להביא מן המרחק הזה יותר מעגלת-סולמות אחת עמוסה תבואה. ובכלל, הטלטולים התדירים לשם שעות על שעות עם מזונות, עם מים, עם כל הכלים והמכשירים, ולפעמים גם עם הילדים הנדרשים לעזרה, וכי מעשה-משחק הוא מרחק של עשרים וכמה ורסטאות — הרחיב ר' יהודה-לייביטשקה את זרועותיו בהבעה של תהייה ותרעומת — ועתה, היה אתה איכר המצליח לנהל משק ממרחק שכזה!

אך לך ועשה משהו ושנה דבר, אם בכל צעד אתה תלוי באחרים, ובעצמך אינך שולט במעשיך.

הזקן הוציא מכיסו את נרתיק-הקטיפה המשומן של הטאבאק, פיטם שוב את המקטרת והעביר בתנועה מאומנת את מצת-הברזל על-פני צור-האבן המחורק.

— אי, יקירי שלי, יכולנו לחיות כאן חיים של נעימות, חיים דומים לאלה של עמים אחרים. אולם לצערנו אין אנו נתונים בשלימות בידי עצמנו. מייד לאחר מכן מסרו את גורלם של המתישבים בידיהם של זרים ומינו על המושבות

אפיטרופסים זרים, רוסיים או גרמניים, שלא יכלו ולא חפצו להבין לרוחם; הרי שכבר מלכתחילה קיצצו להם את הכנפים.

— מוקפים שלטונות עוינים, עמוסים חבורה של טפילים, אוכלי-לחם-חינם, שלא הניחה להם להרים ראש, נטלו אותם כבר למן היום הראשון אנשי-הרשות בידיהם החזקות ובדרך צבאית, כמו שמאלפים חיילים טירונים, באיומים ובמכות, בעונש ובמאסר, לימדו אותם הלכות עבודת-אדמה. רק כאן, לאחר שהגיעו אל מקום המושבות התחיל פונייה ללמד אותם „פרשת בלק“, לצוות ולפקד. וכאן רק התחילה סדרה של יסורים וענות, מגיפות ובצורות, רעב וקור, גניבות ושחד, חשבונות מסולפים וסתם מעשי-גוילה לאור היום, אשר נמשכה עשרות בשנים.

התחילו יורדים ובאים אל המושבות כנופיות שלימות של אפיטרופסים ומנהלים, קצינים גסי-רוח שיצאו בדימוס ופקידים אכזריים, משגיחים לאין מספר ומפקחים מרושעים. ובמאוחר יותר התחילה פרשה חדשה לגמרי של „מוסטרווירטן“, כלומר — חקלאים-למופת — גרמנים-פרשים מזעיפי-פנים עם שוטי-רכיבה בידיהם שבהם הם מוכנים ללמד את המתיישב היהודי ולא לפו בינה, וסתם מבקרים בלתי-קרואים אחרים, פסולת-אדם, שנתלקטו לכאן למצוץ מעמלו של האיכר היהודי.

ואולם על-כך, יקירי שלי, אספר לכם בפעם אחרת.

אצל אמא-אדמה הכול יחסנים שווים

אם כי סיפורו המעציב של סבא העיב כאן לשעה קלה את השמחה, לא היה ביכולתו לקלקל את מצב-הרוח החגיגי של הצעירים העלזים והמאושרים מעצם הנסיעה הזאת.

אוויר-בוקר הוז והרענן, הריח המשכר של האפרים הפורחים, החולפים לימינם ולשמאלם, שירת-הציפורים העליוה וקולות הקוקיות הקוראות זו לזו ממחבואיהן וכן גם ריחרוחיהם הבלתי-גלאים של שני הכלבים, המתרוצצים לפניהם כל הדרך, כל אלה השכיחו מהם עד מהרה את העבר העצוב הרחוק. ר' יהודה-לייביטשקה עצמו גם הוא כבר העביר עצמו במחשבתו מאותם זמנים רחוקים של סבו-זקנו אל השנים המאוחרות יותר, עת גם כל השטח הזה המשתרע ימינה נותק ממשאבי-הקרקעות של נהר-גילובקה ועבר אל מי שנקראים ה„מאנג'זראים“.

בשוליה של הערבה כבר תפס מבטו החודר את החוות הראשונות, המפורות בדלילות על-פני השטח. ככל שהוא מרחיק לנסוע מתגלים לפניו השטחים הידועים לו משכבר-הימים, שהיו שייכים במשך כמה דורות אל המושבה,

ושהוא עצמו, יהודה-לייב הצעיר, עוד השקיע בהם כאן בכל צעד ושעל כל-כך הרבה ימים ושנים של עמל. וככל שהוא מרחיק לנסוע, יותר מהורהר ותועה מבטו על-פני אותה רצועת-אדמה, מעבר לקו-התחום, שהוא וחבריו הפרו אותה, ועוד לפני שנים לא מרובות כל-כך, בימיו הוא, היה כאן שטח רצוף של קוצים וברקנים בתסבוכת אחת. לא על נקלה הצליחו להפוך כאן כל אמה של אדמת-בור לשטח-זריעה. במשך עשרות שנים היו עוקרים כאן את השורשים ומיישרים את השטח עד שנוספה סוף-סוף למושבה כברת-אדמה הגונה ראויה להריש.

ובדיוק לאחר שאדמות-השממה נגאלו משממתן והתחילו מניבות לחם בשפע הופיעו שוב השלטונות, ולאחר מלחמת רוסיה-יאפאן הגישו את האדמות האלה במתנה לחיילים המשוחררים של החזית במאנג'וריה.

הנה, זליקל, הנה שם אתה רואה את המאנג'וראים, — הפסיק הוקן לבסוף את הרהוריו ורמז על הבתים המפורזים כאיים קטנים, הטובעים בים של ירק. עכשיו כבר שפך את לבו לפני הנכד הבכיר יותר. — כך פיצו את "גיבורי-החייל" ממלחמת-הגבורה של פוניה עם יאפאן. בעד עמידתם האמיצה כל-כך בפורט-ארטור נתנו להם במתנה נחלאות-אדמה בשפע על חשבוננו.

המושבה שלנו, יכול אתה לתאר לעצמך, גתרתחה או כולה. משום מה לא נמצא בכל הקיסרות הרוסית עוד מקום אחר להתיישבות רוסית, אלא במשאבי-השדות של גהר-גילובקה בלבד. את הפריקאזו* כמעט הרסו מרוב זעם, והשולץ, הוא זקן-הכפר, השתדל וטיפל במשרדי המחוז; שכן אם כבר נגזרה הגזירה דווקא על אדמתנו אנו, היכן הם החיילים היהודיים שלנו ולו רק מן המושבות היהודיות סביב? אבל כזה הוא כבר סדר העולם מתמיד: כותונתך שלך קרובה יותר לבשרך, ונצרכי-עמך קרובים יותר ללבך. ועד שפנינו פה ושם כבר העבירו תעלה, והתחום החדש נשאר תחום, וכל מה שמעבר לקו-התחום כבר נשאר אצל המאנג'וראים.

או קח העניין עם הנחלאות "הפנויות". העוול הזה כבר נמשך שנים רבות. דבר זה הרי כבר אתה יודע, כי משנה לשנה פוחת אצלנו השטח, וככל שגדל דור חדש — מצטמקת וקטנה אדמת הירושה. האנשים מתרבים, תהילה לאל, אדמה חדשה אינה מתווספת, וקניית קרקעות אף היא אסורה עלינו, היהודים. להפך, עוד מקצצים לנו מדי פעם בפעם את האדמות. ולא רק מן המשאבים הציבוריים שמלפנים. לוקחים גם מאדמות-הירושה הפרטיות והתירוצים לכך אינם חסרים.

— אך נשארה נחלתו של מישו "פנויה" כביכול, כלומר, בלי יורשים, — כפי שקורה לפרקים, — או שאחד בעל-מלאכה סתם הוניח את משקו ויצא

* השם הרשמי של הרשות המקומית במושבות היהודיות עד שנת 1917.

לעבודה מחוץ למקום, נניח לחרסון, בא השלטון ותופס את נחלתו לעצמו. אם כי ישנם קופצים הרבה על הנחלה הזאת משלנו — משפחות מרובות-נפשות ומעוטות-קרקע, המחזיקות כבר את האדמה הזאת בחכירה, — יכול אתה לדבר אל הקיר. שומעים לך כמו לקול הרוח בערבה. איך אומר שם, זליקל, הנביא ישעיהו בפרק "נחמו נחמו"?

— "קול קורא במדבר" — אמרה פתאום רחלה שלא בצפוי לשניהם.
— נכון, ילדתי, רואה אני, שגם את הטית אוזן למה שלמד אחיך מן הרבי ואת יודעת להזכיר פסוק במקומו. אם כן, יכולה את להקשיב גם הלאה למה שאני מספר. אך נשאת נחלה כלשהי כאילו "פנויה", הרי במקום שהאדמות האלה יישארו על-פי היושר בין המתיישבים מעוטי-האדמה, תופסת אותן הממשלה מייד בידיה ומחלקתן אחר-כך לכפרים שמסביב.

— לא לחינם קדם הדוד שלכם מוטייה-בר, — אתה, זליקל, בוודאי זוכרו עוד, — קם מייד לאחר התנונה ועזב את הבית. אולי חושבים אתם מפני שהיה צר לו אצלי בבית? הרי טועים אתם ילדים, טעות גמורה. הבית החדש בנוי, בלי עיין-הרע, ברחבות, ומספיק בו מקום בשביל כל ילדי, לרבות נשיהם וילדיהם שלהם. אלא המחסור בקרקע הוא הוא שגירש והרחיק את מוטייה-בר שלי עד לארגנטינה. והבן השני שלי, נפתלי, — אותו אין אתם מכירים עוד כלל, — הוא עשה מעשה-חכם. עוד בבחרותו קם וברח אל מולדתנו הישנה-הקדומה, אל ציון. וכבר הוא כהיום הזה, שם במטולה, בעל-בית לעצמו, כותב הוא, עם יותר ממאה דונם אדמת-מורע שחורה.

— אבל עכשיו סבא, כבר טוב פה יותר ממה שהיה — ביקש זליק המתלהב לעודד בכל זאת את סבו. הוא הקיף במבט נוהר את שדות-התבואה המפוארים, את הערבה האהובה עליו, שחיבתו אליה ממלאה את כל לבו, והאמין שבכל זאת יצליח להפחית במשהו את טענותיו של סבא. — ראה נא, כמה גבוהות השיבולים. המלילות כבדות ומלאות כלי-כך, גדושות גרעינים, — יפות יותר אפילו מאלה של הגויים. כהיום הזה, חושב אני, סבא, כבר טוב מצבו של האיכר היהודי.

— אמנם כן, עכשיו, התהילה לאל, כבר לא רע מצבנו. אין להשוות כלל אל המצב בזמנים הקודמים. כבר אנו בקיאים במלאכה. אין מה להכחיש. אנו מכירים ויודעים את כל סודותיה של אמא-אדמה וכבר אנחנו, בדרך-כלל, שלא לחטוא לאלוהים, בעלי-בתים נאים מאוד.

— אבל... מה התועלת שבכל הדבר הזה, אם אפילו כאן, בערבה היפה והחופשית, אתה נחשב כבן חורג. הרי לא כל מושל הוא מין סוקולוב-יוזנסקי כזה, ולא כל גוי בקאלינובקה הוא כמו אופאנאס ראטונדה הישר שלנו. גם לכאן, אל עומק הערבה כבר גררו והביאו את השנאה הנושנה ולעתים קרובות מזכירים לך באיבה, כי גם כאן, על אדמת-נחלתך שקנו אבותיך בנפשם ובזיעת-

אפיהם אין אתה בסופו של דבר אלא זר. לא יותר ממין דייר, אורח נטה ללון, שבהזדמנות הראשונה יראו לו, במחילה, את הדרך לצאת מכאן.

— ואתה מפחד, סבא, מפני הגויים?

— הרי לך אמצאה כזאת! הלא אתה מדבר כילד קטן ממש. פחדנים, הלא אתה יודע, אין אנחנו כאן. אין אנו נותנים לעשות לנו רעה או לפגוע בכבודנו. לא כל אוהבת-גרה או פורע מעז להתמודד איתנו בכוח-האגרוף. אם רק אין השלטונות מתערבים ואינם תומכים בחשאי בבריונים, יכולים אנו לבדנו לעמוד על נפשנו ועל כבודנו.

— אלא מה שאתה אומר, כי הקמה יפה אצלנו, ויפה אפילו יותר מזו של הגויים, הרי עליך יש להודות לאמא-אדמה — רמז ר' יהודה-לייבטשקה באצבעו אל השדות הגרחבים — היא אינה רוצה לדעת שום התחכמויות ואינה מבדילה בין גוי לבין יהודי. אצלה הגנו כולנו אותם היחסנים עצמם, והיא משלמת לכל אחד לפי גאמנותו אליה.

אתר הרברים האלה חזר ר' יהודה-לייבטשקה והפנה עצמו אל הסוסים, תפס בעוד מועד את המושכות בידו ועצר בשוטו המהדהד-ומאיים את הסוסים שהתחילו דוהרים, משום שהרגישו כבר מרחוק את ריח מימיו הצוננים והמרוויים של האגם המתקרב של אלימלך.

סימא יקירא ורבא בכובעו של סבא

הסוסים המקושטים חגיגית גמאו דרך-משחק את הוורטטאות הרבות ובזוגות שבפרומביותיהם הפיצו למרחקים בצלצול ובצהלה את הבשורה הטובה על אורחים הנוסעים ובאים. בבשורה רעשנית-וצלצלנית זאת של תנובת-השדה המבשילה בחום-הקיץ ומצפה שיאספיה הגורנה — פנתה הכרכרה ועלתה בדרך-הסכר באגם של אלימלך.

חוץ מצד הסכר, שהיה על ידו שביל גישה לעגלות או לבקר, היו כל הגדות הארוכות של הנחל מוקפות נחלאות-נחלאות של היטת-חורף ושיפון, שהשתרעו מכאן והכו גלים הרחק-הרחק עד לאופק. ממרומו של הסכר דומה היה האגם, כאילו הוריד מישהו במכוון על-פני משטח-ענק של קטיפה ירוקה-בהירה טס של כסף, המבריק כנגד החמה, מתיו כל הזמן את קרני-אורו החזרות ומסנוור בלי-הרף את העיניים.

לאחר הגשמים האחרונים עמדו הערבות לאורך שפת הסכר טבולות עד צוואריהן במים, והיראות נראו רק עטרותיהן הירוקות שעל ראשיהן מליאות וגדושות קיני-ציפורים אפורים מדאשתקד עם פיכלים שחורים המדלגים מסביב.

על הגדה השטוחה שממול, עקרה עצמה מבין חבצלות-המים סיעה של אוונת-בר שנתבהלה, וחצתה את חלל-האוויר בפרפור קולני ובצפצוף מחריש-אוזנים. ודווקא החרטומנים הזוערעים הוסיפו באומץ-לב לדדות בצעדיהם החפזים על שפת הסכר ופששו בשלווה, כאילו לא להם כלל מתכוונים, וניקרו במקוריהם הארוכים המחודדים בתוך מיי-הרקק.

שעה שהגיעו אל האגם של אלימלך כבר היה היום גדול. החסידות החרוצות כבר היו עסוקות כאן זמן רב, למן הבוקר השכם, אליבא ריקנא, בציד הנמרץ והשקוד ביותר, אם כי, לכאורה היו כל הדברים הללו נעשים אצלן כלאחר-יד — בעמידה על רגל אחת ובתמימות מתוממת, וכאילו הן נתונות-נתונות כל-כולן בחלום של בוקר-קיץ. ואחד, כנראה חסיד שקדן גדול, אפילו סיים בתמותו ובתמימותו, את סדר-העבודה שלו, ועליו טוב לב כבר פנה לעוף הביתה אל החסידה, כשהוא נושא למענה צלופח מפרפר לארוחת-בוקר.

הכול כבר היה כאן ער ותוסס; הכול היה נושם חיים צעירים, בוקר-קיץ בהיר וריח אדמה טרייה.

כשעברו בדרך הסכר, הטו עצמם כל הקטנים והצעירים, הרגישים ביותר למראות חדשים, אל שוליה של הכרכרה הנוסעת, בנשימה עצורה ובחזות מוצפים-גיל, ובעינים מלוהטות ומתרוצצות לכל עבר היו קולטים את מראה הנוף שנתגלה לפניהם, היו מקשיבים לניגון המזרוף של המים, המתנועעים באדווה קלה-שבקלה וכמעט בלתי-מורגשת, היו תופסים ומרגישים את שירת-הצמיחה והגידול שעל סביבותם; ואף הם היו נספחים ונספחים כל-כולם אל העולם הגדול, המרשרש והמוריק. ומחמת השמחה הגדולה שירדה עליהם לפתע ובשפע נרחבו ונרהבו לבותיהם וחישובו לקפוץ מתוך חויהם הצרים, הילדותיים.

צוהלים, באוזנים מחודדות ובזהירות, הרחיקו הסוסים ונכנסו אל תוך המים עד מעל לברך, שתו כדי רוויה, ולפי הרגלם יצאו משם בעצמם ופנו אל עץ-הערבה החלול והמצל, שעמד מבודד מול חלקת אדמתו של ר' יהודה-לייביטשקה.

מבלי להתיר את הסוסים, הטיל הזקן את המושכות מסביב לגזע העץ והאחיון בו; אך קשר אל היצול את השליף המלא שיכולת-שועל, מייד נעקרו הכלבים ממקומם בנביחה, קפצו אל תוך העשבים הגבוהים והתנפלו ברציחה גדולה על כמה כלבים תועים שנודמנו והופיעו כאן לפתע. פתאום נתקשרה כאן תגרה מרה, פראגמטיס המנוסה והערמומי גלפת כדרכו אל גרונו של האורח הבלתי-רצוי, וליק מיהר ורץ אליהם והשוט בידו. והנה מבין השיחים מתגלה נוסע ובא אופאנאס ראטונדה עם בת-הזקונים שלו להשקות את הסוסים.

מאחר שנפגש, שלא-בצפוי, עם ידידו הטוב והוותיק, שוב לא הניחו ר' יהודה-לייביטשקה עד לאחר ארוחת-הבוקר. אף הנכדים טרחו הרבה מסביב לאופאנאס, המוכר להם מאז ומתמיד, וטיפלו בבתו נאטטיה בסבר פנים טובות, ורחלה כיבדה אותם במאכלים השונים, בהם ציידה אותם סבתא לדרך.

לאחר שעירה אל כלי שלהם מחצית הסלסלה גרגירי פטל, נפרד מהם אופאנאס לשלום ופנה בדרך העולה לקאלינובקה, ור' יהודה-לייביטשקה תפס את השוט בידו ופנה והלך ברגל בשביל-הגישה המעושב הראשון שנסתעף הצדה.

כעדר עגלים צעירים ומשתובבים רצו הקטנים בצהלה אחרי צעדיו הרחבים של סבא. מתרוננים, מקדימים זה את זה בריצה, סרו בני החבורה אל פאתי-השדה, אל רצועות-התחום המגודלות ציצים, זה לאסוף צרור כלניות אדומות-אש וזה לצבור זר של דגניות תכולות-כהות.

גם סבא, כיוון שבא והגיע אל תבואת החורף מייד נתעוררה רוחו, השליך מעליו את היומיומיות החמורה ואפורה, פניו העלו אור ושכת כל דבר וכל ענין שהיתה להם שייכות כלשהי לחולין ולדאגת יום-יום.

בידיים משולבות לאחוריו, בחזה מובלט דרך-גדלות, פסע סבא על-ידי הקמה המכה-גלים, ולבו מתענג למראה השורות הצפופות והישירות של חיתת-החורף. אחריו נתמשכה צעד אחר צעד תהלוכת-הילדים המצוחצחת, מקושטת פרחים ססגוניים ורעננים. מאוחדת בשירה מלאה רוממות-הנפש, צעדה עתה החבורה אל שדה-התבואות ושיר "התפילה" של פרוג על שפתיה:

ברך, אלהים, השנה ברב פרי,

מסער שמור וגונן;

תן טל ותן גשם עלי שדותינו,

תן לנו אסיף מתרונן.

אפילו הוא, היהודי השכלתני החמור, היה הופך בטקס הילדותי הזה ונעשה גם הוא ילד בין הילדים, מתרגש ומתלהב כאחד מהם. בשיא התלהבותו, כשסילק מעליו באמצע-אמצעיתו של הדרך את החזיה השחורה ונשאר עומד בכותנתו הצחורה בלבד, ופנה ללכת בצעדים קלים וזהירים בתוך שדה-התבואה, נעצרו מיד הילדים בתהלוכתם העליוה, נעמדו במקומם ללא נוע ולא התינו לצעוד עוד צעד אחד אחרי סבא אל בין השיבולים שלא לדרוך חלילה על גבעול אחד או לדרוס מלילה אחת. רק הוא, סבא בלבד, היתה לו "חזקה" ורשות לכך.

במעמדם של הילדים הממתינים בסקרנות ובמתינות על רצועת-התחום, לעיניהם הלוהטות, פתח סבא וחפר בקנה-השוט בקרקע, חפץ מלוא כפיו אדמה ובדקה עד מה העמיקה הלחות לחדור. ורק אחרי-כך התחיל סבא מנסה ובודק את הסימנא רבא שלו, דרך-הבדיקה המופלאה, שהיתה מקובלת במשפחה, כנראה, למן דור ראשון של המתיישבים: להטיל את הכובע על-פני הקמה. והיה, אם תעמוד חיתת-החורף בנסיון ולא תפול בבושת-פנים נפילת-"כורעים" תחת משא הכובע שהוטל עליה, הרי שעמדה בנסיון, והיבול יבול-ברכה הוא ובטוח פמונה באסם.

והילדים, שנשארו עומדים מן הצד על רצועת-התחום, כבר התחילו שואלים בקוצר רוח:

— ובכן, סבא, אמור כבר, — השיפון הוא טוב?

— ברוך השם, טוב! — השיב ר' יהודה לייביטשקה בנעימת נצחון וירד מעל שדה-הקמה בפנותו שוב בצעד של חשיבות, ככהן בקודש, בשביל הכבוש, הלאה לתוך הלכת-שדה אחרת. ומאחוריו הלכה שוב בשירה ובלא לאות התהלוכה המאושרת ושוב התעכבה במקום מן המקומות על רצועת התחום ושוב שטחה לפני אלוהים את תפילתה הילדותית הנלבבת:

תפלה עלי טל ותפלה עלי גשם,

על עשב רענן וירוק;

ועל אלומות שפכדו משבולת

חיטה ושיפון לבלי-חוק.

ובאיזו קדושה, באיזו יראת-כבוד היה סבא מבצע את הטקס של הטלת הכובע! כמו שהזורע מרים בתנופה את חופן הזריעה, כך היה סבא מניף מדי פעם בפעם את כובעו מעל לתבואת-החורף ובזוג ידיים פשוטות, כידי כוהן על הדוכן, היה שב ותופס אותו מיד בחזרה וחוזר ומטילו שוב על פני הקמה הירוקה-המזויבה כקוסם העוסק בקסמיו.

בהתלהבות עמוקה ובהערצה רבה היו הילדים מתבוננים בתנועותיו של סבא בשעת הטלת הכובע, והיה הדבר בעיניהם כמעשה-כשפים וכעבודת-אלוהים גם יחד.

— נו, אמור כבר, סבא, החיטה הצליחה?

— הצליחה, ילדים, הצליחה! כבר יהיו, אם ירצה השם, חלות עם מקלעות! — היה ר' יהודה-לייביטשקה מכריז ומודיע בשמחה, מלווה צעקות-התפעלות ותרועה התנשק סבא עם כל אחד מנכדיו ומרוב התרגשות היה עוד ממלמל לעצמו, תוך כדי ירידתו משדה-התבואה, משהו שנשמע מעין תפילת-הודיה. וקשה היה לנחש אם זו היא תודה לאלוהים המוציא לחם מן הארץ, או הכרת טובה לבורא, שזיכהו בחבורה כזאת של נכדים נחמדים ומוצלחים.

הו, נסיעות-הראווה המאושרות ההן! וזו התהלוכה הילדותית-המסורתית של צמיחה ופריחה, של שפע ושמחה קורנת!

כשהיה אופאנאס ראטונדה בחיים וכבר היה מתגורר אצל בת-הזקונים שלו נאסטיה, היה עוד מופיע לפעמים במקום ההוא. מייד לאחר השואה, שהביאה מלחמת העולם, ועוד בעצם מהלכה של המלחמה, היה אופאנאס הזקן והמכסיף האדם היחיד בכל הסביבה שהיה מעז כנגד הגרמני ומבקר לפרקים באותו "ערוץ יהודי", המעורר אימה.

האדמה שרוותה דמם של היהודים המומתים עוד נשמה זמן רב, רב מאוד, בנשימתם האחרונה ולא נתנה לו מנוח, לאופאנאס הישיש. משום-כך גם היה מוחק בקאלינובקה חסר-דעה או סתם עובר בטל. ואולם האיכר הזקן הישר לא נתן דעתו על מה שאומרים הבריות. כל פעם שהיה מודמן לו לעבור שם בעגלה, אם מבית-החולים שבאוסטינובקה ואם במטען דלועים מן המקשה, היה יורד שם, הזקן, מעל העגלה ולאט-לאט משתרך בשפועו של המורד עד אל אותו ערוץ צר, שבו היתה מרחפת עוד זמן רב רוחה של מושבת היהודים ההרוגה.

מכל העולם הגדול היה הוא האדם היחיד, שבא לכאן לכבד את זכרם. אותה שעה היה מסיר את כובע-המצחה שלו, מעביר כמה פעמים צלב על לבו בידו הרועדת והקמוטה כקלף ישן, עומד רגע ממושך על-יד התלוּלית הרעננה המפרפת ומשתומם תמיד מחדש, הזקן הזה ראטונדה:

— מפני-מה, מפני-מה, הוי יזוס כריסטוס, המיתו אותם?

כך היה עומד, הישיש, מהרהר כולו ומנענע ראשו המורכן ומניח על הקבר הגדול וחסר-הציון צרור קטן של פרחי-בבונג ומצטלב עוד פעם אגב כך, וטוען שוב אל אלוהים בקול:

— מפני מה הו, הוספודי (אדון עולם), מפני-מה לקחו כפר מלא יהודים עמלים וקברו אותם בזה חיים?

אך אין עונה על דבריו התמימים. רק קול הד מאוים מתרומם תמיד מן הערוץ העמוק, ואחר כך משתלטת שם הדממה שנית לזמן ממושך, בפינה הנידחת ההיא של הערבה, המגודלת קוצים. שוב משתררת שם אימת-המוות המחרידה וממלאה את כל הערוץ הצר, אשר מאז ערך שם הגרמני האכזר את הילולת היהודים הוא נקרא בפי הגויים בשם "ערוץ היהודים".

במרחק כמה ורסטאות משם, בקו כפוף אלכסונית אל הנהר, עדיין משקיף על הכפר קאלינובקה במבט מלא טענה ותביעה חלקי-ההר התחתון המזונח, שעליו השתרעה לפנים ברחבות המושבה הסמוכה נהר-גילובקה עם שבעת רחובותיה הפורחים, הטובלים בירק. כל הדרכים, כל השבילים ושבילי-הפרות,

שבמשך דורות היו מוליכים לשם שוב אינם קיימים. הכול מכוסה כיום עשבי-בר, קוצים וחרולים דוקרניים.

שום דרכים אינן מוליכות עוד לכאן. רק זאת בלבד, שמקאלינובקה נמשכת עוד סמוך לכאן דרך-גישה כלשהי, המתפתלת הלאה — אל שטחי המקשה המופקרים של נהר-גילובקה ואל שדות-המרעה לשעבר.

וביום מן הימים יקרה, שבדרך-הגישה העזובה והמעושבת הזאת מופיעה פה, במורד-ההר הריק והשומם, אשה גבוהה ורזה בשנות הארבעים, ומתבוננת כאן אל כל העברים, כזרה שבאה מרחוק.

היא יורדת ובאה הנה דרך אגב, בנסיעתה לפעמים מקאזכסטן הרחוק, בתורת אגרונום בשליחות אל המרכז. לפיכך, בבואה לפעמים הנה אל קבר אבותיה, מוכרחה היא תמיד, באיזן ברירה, לסור תחילה לקאלינובקה אל נאסטיה. ורק משם פונה היא לכאן ברכיבה או ברגל, ועל-פי רוב — לבדה בלי ידיעתה של נאסטיה.

היא פוסעת לכאן בשמלתה השחורה הצרה לאט ושקועה בהרהורים. היא מפלסת לה דרך בין עשבי-הבר הצפופים והצורבניים ומתבוננת אגב-כך כל רגע מסביב נעצרת, מחפשת בעיניה, ומשתרכת הלאה בין הצמחים הקמלים. בראש וראשונה נמשכת היא "הביתה" — אל השטח השומם והמרוקן של שבעת הרחובות שנמחקו. לאט ובשום-לב מתבוננת היא מבעד למצבט ובוחנת את השטחים השוממים והדוממים, ויונקת לתוכה ממש בתאוה את המרחקים שנמחקו מהם החיים, ומחפשת משהו בלי הרף בחלל-האוויר הריק. מרגעים לרגעים היא מתכופפת ומפשפשת בתוך הדרדרים, מרימה שבר-חרס או נתיני זכוכית, מתבוננת בו קצרת-ראייה, מהורהרת, ומייד שבה ומשמיטה אותו בחזרה, כך צועדת לה הלאה בצעדי-החסידה השלווים והארוכים, ומחפשת כאן את התמול שחלף.

אולם שום זכר לא נשאר מאותם שבעת הרחובות שפעם מלאו תנועה וחיים. היא נדחפת רק מן הרעיון המטריד, כי במקום הזה או קרוב למקום הזה היתה לפנים חצרו של סבא.

מקדם, לצד הרחוב, הגדר הנמוכה, הבלועה במקצת בתוך שפע הפרחים; ולרחוב מעוטף עצי-השיטה, — הבית הנרחב עם גגו הצבוע. בפינה — בריכת-הביטון, שהיתה אוגרת מיי-הגשמים מאותו גג-הפחים, ומאחוריהם — המטבח הישן, האסם עם הרפתים, ולבסוף, בין גדישים גבוהים של קש — המתבן הנרחב.

הרחק למטה, עמוק בחצר, לצד המתבן, שעון אל הגדר המשוקעת בזבל, עמד מדורות עץ-תות אדיר שפרש את פאורותיו הנרחבות מעל לפרחי עולש-הבר והסרפד שמתחתיו. ועל עץ-תות זה היה מקנן מאז ומתמיד נקר חרוץ, ובצלו של העץ הזה שיחקו תמיד הקטנים, מאושרים ונטולי-דאגה.

ועכשיו — אפילו זכר לא נשאר מאותו בית ואותה חצר המלאים חיים, אף לא קטע כלשהו מן הגדר, או סימן של עץ או לפחות גודם למזכרת. הכול, הכול עקרה היד הזדונית, הצמאה להרס, ואפילו את היסודות הרסה. רק פה ושם מבין לדרדרים עוד מציצים פרחי-הבבונג צרובי-השמש. יתר על-כן היא פונה והולכת אל בית-הקברות הישן, לפחות שם להסיח את לבה, כדרכה היא, בשתיקה ובהרהורים, לפני הקברים הישנים הידועים לה. אך גם שם לא נשאר עוד ולא-כלום, ואין שם עוד אפילו זכר למתים — אף לא צרור-אבן לסימן.

ברקנים אחוים בשמלתה, עשבים דבוקים בגרביה, חוזרת היא והולכת גם מכאן בדומיה. מתרחקת בצעדים גדולים ואיטיים מן המקום המחולל, שהיה למעלה מחמישה דורות בית-קברות, והיא נמשכת עוד פעם כמו במגניטי "הביתה", אל מרגלות-ההר, אל המקום המשוער של שבעת הרחובות, החוקקים וחורתיים בלבה.

היא פונה ועולה במעלה ההר, מהורהרת ומפוזרת ברוחה ושוב היא מתארת לעצמה:

הנה שם, בערך, בקצהו של כר-הדשא, עמדה על גבעה טחנת-הרוח של מאיר-איצי, שכבר מזמן יצאה בדימוס. גדושה קיני-ציפורים אפורים ומכוסה כולה אזור ירוק-כהה, פיארה עוד את הנוף — אם כי יצאה מכלל שימוש וכבר היתה כפופה ומטה לנפול — והוסיפה לו נופך רומאנטי. על כר-הדשא הוא היו בחורי המושבה, חזקים ואמיצים, רועים את הסוסים בלילות ואגב-כך היו מבלים שעות יפות מסביב למדורות המהבהבות. יחד עם ריח התה של השחת, האספסת והמיגתה, היו מתפשטים משם באותם לילות כחולים-עורגניים גם ריחותיהם של תירסים שהורתחו זה-עתה ותפוחי-אדמה צלויים-חומים. וממול לטחנת-הרוח, מן הבאר הנמוכה, היה עולה בלא-הרף באותם לילות חמים-מחניקים קול-החריקה של הקילון הכבד. כך היו שם צעירי המושבה משקים את הסוסים, ומדי פעם היו אף הם גומאים לגימות-לגימות גדולות מדלי-העץ הקריר.

כך היא פוסעת מהורהרת ומוסיפה לראות בעיני-זכרונה. הנה כאן, בערך עוד לפני זמן לא רב כל-כך היה בית-הספר שלה טובל בצלם של עצי-תירזה, כאן למדו והשתובבו דורות של ילדים, וממול — בספרייה הנקיה והמסודרת-נאה, הם החליפו ספרים אצל בוסיה קרול, הספרנית היפה להפליא. קצת יותר רחוק היה הבאגן, המגבנה, המפחה של עזריאל, ולאחרי-מכן, מעבר לסמטה — בקתתו של משה-יוסל של שרה-הינדה. על גגה היו מקננות חסידות בקיץ, ויום-יום היו מגררות ומשלחות משם את ברכת-שלומן הידידותית על-פני כל שבעת רחובותיה הרחבים של נהר-גילזובקה. והנה בין פרחי-הבבונג השדופים נתקלת נעלה בזיו בולט של ביטון. היא

מתכופפת אל האדמה ונטפלת באצבעותיה המפרפרות אל גומה אחת עגולה סמוכה לזיו, ומחפרת שם, ושוב מחפשת ונועצת את עיניה קצרות-הראות במקום הזה. כן, כן, כמעט שהכירה. נראה לה כי זהו מקומה של בריכת הביטון. עוד זיו אחד נשאר בולט ממנה. היא עודנה מחפרת ובודקת, האשה המזרה הזאת במצבט, ומפשפשת בשברים.

אך הנה... עכשיו אין עוד שום ספק בדבר. היא גילתה שלא-בצפוי סימן שני: נתנצנץ לעיניה שבר-זכוכית מקושט בכל הצבעים. היא תופסת אותו בערגה באצבעותיה הרועדות ומתבוננת בו במבט חודר, והנה — אוי, אמא'לה, הרי היא הכירה את שבר-הזכוכית הזה... הכירה לבסוף ובמחלט את כוסות-הפסח של סבתא דבורה-זיסל!

אוי, אלי שבשמים! זה השולחן הזוהר, הערוך כל טוב! זה הסדר האדיר אצל סבא!

וזריף של דמעות רותחות וצורבות נשתפך אותו יום קיץ לוהט בחצרו של סבא, שמקומה בלבד הוכר עוד בקושי.

אם כן איפוא, בזה המקום התהלך פעם סבא? כאן שקקו לפני זמן לא רב הרבה חיים, אמונה ומרץ? וכיום — שוב אין להכיר כאן שום דבר מכל אלה. הכול נעלם ונעקר מן השורש, הכול נטול-חיים, דומם, שומם, כמו אז, בימי הראשית בימיהם של האבות-הזקנים הראשונים לפני מאה וחמישים שנה. אלא מה, ההבדל הוא בזה, שגם הערבה הגדולה עם כל הנחלאות, שהושגו בעמל רב כל כך ובזיעת-אפים של דורות — אף היא אינה שייכת שוב ליהודים.

כפופה ושבורה, גלמודה ומיומתת, פונה האשה התועה בלבוש-השחורים והולכת אל המקום האחרון ההוא, הנורא וחסר-הציון — אל „ערוץ היהודים". שם מתגבה מתחת לחרוילים הגבוהים, כמעט בלתי-מוחש, קבר האחים. הגשמים סוחפים מעליו קימעה-קימעה את האדמה, הקרקע אף היא שוקעת מפעם לפעם אך שום אדם, אף לא אלה שירשו את אדמתם בערבה, לא הציבו מצבה לזכרם.

מתחת לקרניה הלוהטות של השמש ועל-פני עשבי-הבר הדוקרניים היא מהלכת תועה, האשה האבלה, עד הגיעה סוף-כל-סוף אל אותו הערוץ הצר, הרחוק, ולמטה על-יד התלולית המשוטחת, היא כורעת ונופלת על פניה. היא מתרפקת עוד הרבה על אותה גבעה שטוחה, המכילה את עצמותיה של מושבה שלמה, וסופגת לתוכה בכל נפשה את ריח האדמה הזאת, הידוע לה היטב.

בעיניה העצומות היא רואה שם את כולם — את הקרובים, את הידידים, את השכנים ואת החברים. היא רואה שם מטף ועד זקן — את המושבה כולה. יתר-על-כן, היא שומעת אפילו בבהירות יתירה את קולם, ומעל לכולם היא שומעת את דבריו הברורים של סבא:

„דבש לא ליקקו היהודים מעולם ובשום מקום“ — אולם חורבן כזה מעולם לא העלה על דעתו אפילו אשמדאי עצמו!

כבר עבר היום הארוך והמענה. השמש שקעה לאטה וצללים כבדים ומעיקים נפרשים מעל לערוץ המאויים. אותה שעה, שעת הדמדומים, מופיעה למעלה צללית של אשה, המוליכה אחריה באפסרים שני סוסים מאוכזבים. האשה מלמעלה קוראה: „ראחיל! ראחיל!“ אך שום קול אינו עונה על הקריאה הזאת. רק הדו המאויים בלבד חולף-עובר בין שיפועי הערוץ ואובד בתהום העמוקה. אולם האשה מלמעלה אינה מרפה והיא יורדת עד אל תחתית התהום מלמטה, עד שהיא רואה כבר שם בעליל את אוֹחַתה המזוהה מקאזכסטן, המבוקשת על ידה זה שעה ארוכה, והנה היא כורעת כאן ליד הקבר וכולה כמו נטולה מן העולם הזה. היא גוגעת בידה ומעירה אותה מחלומה, ומדברת אליה ברוך ובחשאי, כאל אחות חולה:

— מספיק, ראחיל, מספיק, כבר זמן ללכת הביתה. למעלה ממתינים לנו הסוסים.

— אין לי עוד, נאסטינקה, לאן ללכת. אין עוד בית בשבילי בשום מקום. — בכל זאת קומי, ראחיל, בבקשה ממך, בואי! את מיוגעת מכל היום הזה.

בלי להשיב עוד דבר, צייתנית ותשושה, כמו לאחר יום של תענית, הלכה רחל אחרי נאסטיה, ושתי הנשים עלו למעלה ועזבו ברכיבה את „ערוץ היהודים“ האפל.

באזנים זקופות הילכו הסוסים לאטם, צעד בצעד, כשהם טופחים בפרסותיהם, מניעים צוואריהם בקוצר-רוח, מנשפים, מזוררים ומגרשים מעצמם בזעף את היתושים.

על הערבה המאפילה והמלוהטת עברה ביעף רוח-מזרח קלילה והביאה עמה משם בכנפיה בשורות טובות, מרעננות ומחיות-נפש.

רחל עוד העיפה מבט-עין אחרון לאחור. מעל לערוץ המאויים נתגלה מולד תכול-בהיר, חדש וצעיר.

מכתביד בידיש: שמשון מלצר